

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

Məmmədova Rəfiqə Əşrəf qızının

**“Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma
xüsusiyyətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifrəsi və adı:

İİM - 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma:

İİM - 010004 “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. G. M. Məmmədova

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. I.M. Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MƏNZİL TİKİNTİSİ TƏŞKİLATLARINDA VERGİTUTMANIN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	7
1.1 Maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında vergilərin rolunun nəzəri əsasları.....	7
1.2 Mənzil tikintisinin sahəvi xüsusiyyətləri və onların vergitutmanın təşkilinə təsiri.....	11
II FƏSİL. MƏNZİL TİKİNTİSİ FƏALİYYƏTİNİN VERGİTUTMA PROBLEMLƏRİNİN TƏDQIQI.....	23
2.1 Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb olunmasının normativ–hüquqi bazası.....	23
2.2 Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma xüsusiyyətləri və vergilərin hesablanması metodikası.....	32
2.3 Mənzil tikintisi təşkilatlarında vergitutma problemlərinin tədqiqi.....	38
III FƏSİL. MƏNZİL TİKİNTİSİ FƏALİYYƏTİNİN VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	49
3.1 Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi şəraitində mənzil tikintisinin vergiyə cəlb edilməsinin səmərəliliyinin artırılması	49
3.2 Tikinti təşkilatlarında vergi yükünün azaldılması istiqamətləri	57
NƏTİCƏ	67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	69
SUMMARY.....	72
PEZIOME	75
ƏLAVƏLƏR.....	79

GİRİŞ.

Mövzunun aktuallığı. Ölkəmizdə tikinti fəaliyyəti qədim bir tarixə malik olsa da, XIX əsrin axırlarından, daha dəqiq isə XX əsrin 30- cu illərinən sonrakı dövrdə o daha da sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Bəhs etdiyimiz dövrdə tikinti istehsalatının texnologiyası və təşkili sahəsində köklü dəyişikliklər baş vemiş, idarəetmə sahəsində yeni təşkilati və struktur formalar hazırlanmış və onun elmi metodları daha da inkişaf etdirilmişdir. 1930-cu illərin əvvəllərindən tikinti prosesində təsərrüfat üsulundan podrat üsuluna keçilmiş, tikinti istehsalatının təşkili zamanı isə axın üsulu istifadə edilməyə başlamışdır. Bundan sonra 50-ci illərin əvvəlində tikinti istehsalatının planlaşdırılması zamanı və onun idarə edilməsi müddətində şəbəkəli metod işlənib-hazırlanmış və tikintidə tətbiqinə başlanılmışdır. 60-70- ci illərdən etibarən isə tikintinin idarə edilməsi zamanı məqsədli proqram metodu tətbiq edilmişdir.

Müstəqilliyin qəbul edildiyi dövrə qədər respublikamızın ərazisində dayanıqlı tikinti sahəsi yaradılmış, xeyli sayda iri sənaye müəssisələri, yaşayış binaları və ictimai- sosial obyektlər, həmçinin yeni şəhərlər və qəsəbələr də salınmışdır. Ölkəmizin müstəqillik qazandığı ilk illərdən etibarən isə 1994-cü ilə qədər aparılmış iqtisadi islahatlar öz nəticəsini vermiş, başqa sahələrdə olduğu kimi, tikinti sahəsində də kəskin dəyişikliklər özünü göstərməyə başlamışdır.

Tikinti fəaliyyəti respublikamızda ən vacib maddi istehsal sahələrindən biri olmaqla iqtisadiyyatın istənilən sahəsinin inkişafında və elmi-texniki tərəqqinin də nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi ilə onların yenidən qurulmasında və eləcə də əhəlinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişaf etdiyi bir şəraitdə tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların vergiyə cəlb edilməsi prosesi öz spesifikliyi ilə fərqlənir. Tikinti kompleksində fəaliyyətin səmərəliyinin yüksəldilməsi həm tikinti təşkilatlarının rəqabət qabiliyyətliliyinə və həm də maddi istehsalın əlaqəli sahələrinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Tikinti

sferasının özünəməxsus xüsusiyyətləri və onların maliyyə, mühasibat və vergi uçotu çərçivəsində sistemə təsiri vergilərin hesablanması vacibliyini təmin edən vergi və audit xidmətlərinə olan kəskin tələbi şərtləndirir. Bununla bağlı olaraq tikinti təşkilatlarının fəaliyyətində vergitutma ilə bağlı məsələlər kifayət qədər aktual olaraq qalır.

Xarici və daxili şərait dəyişdikdə bazaar iqtisadiyyatı da getdikcə təkmilləşir, elmi-texniki tərəqqi daha da geniş miqyas alır, bazaar infrastrukturunu isə inkişaf edir. Bazar münasibətləri sistemində istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyət hüququ olduğundan istehsalın inkişaf etdirilməsində sahibkarın birbaşa maddi marağı vardır. İstehsalın nəticələrini sahibkar özü mənimsədiyinə görə o daha çox gəlir əldə etmək üçün texnikanın ən son nailiyyətlərini istehsal prosesinə tətbiq etməyə çalışır.

Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr. Aparılan tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında mövcud olan qanunvericiliy çərçivəsində tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinin və vergiyə cəlb olunması xüsusiyyətlərinin araşdırılmasıdır. Bu məqsədə nail olunmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- tikinti müəssisələrinin fəaliyyətinin əsas texniki-iqtisadi xarakteristikalarının açıqlanması;
- tikinti müəssisələrinin maliyyə resurslarının müəyyənləşdirilməsi və fəaliyyətinin vergi auditinin təşkil olunması;
- vergitutma məqsədləri üçün gəlir və xərclərinin vergi auditinin və vergi nəzarətinin təşkil edilməsi;
- tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin sistemləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən olunması;
- tikinti müəssisələrinin vergi öhdəliklərinin və onların tutulması istiqamətlərinin müəyyən olunması.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların vergitutma xüsusiyyətləri qərb iqtisadçıları N.A.Adamov, N.A.Lıtneva,

E.A.Poronina, L.V.Savina, V .A. Lukinov, A. A. Karpenko, S.S.Romanova, M.İ.Qizatullin və b., Azərbaycan iqtisadçı alimləri D.A.Bağirov, M.M.Sadıqov, Y.A.Kəlbəyev, A. F. Musayev, M. X.Həsənli, və digərləri tərəfindən tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı. Bu sahənin öyrənilməsi zamanı tədqiqat obyektı kimi Azərbaycan Respublikasının mövcud vergi sistemi və iqtisadiyyatın tikinti sektoru əsas götürülmüşdür. Bunun əsasını isə mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb olunması təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Tikinti təşkilatlarının həyata keçirdikləri maliyyə fəaliyyətinin və onların vergiyə cəlb olunması prosesində qarşıya çıxan nəzəri və praktik məsələlərin məcmusu aparılan tədqiqatın işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aşağıda sadalanan faktlar tədqiqat işinin elmi yeniliyini təşkil edir:

- tikinti müəssisələrinin fəaliyyət istiqamətlərinin texniki-iqtisadi xüsusiyyətlərinin araşdırmaq;
- tikinti müəssisələrində aparılan fəaliyyətin vergi auditinə cəlbini təmin etmək;
- vergitutma məqsədləri üçün tikinti müəssisələrində gəlir və xərclərinin vergi auditinin həyata keçirmək;
- tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətləri prosesində nəticələri sistemləşdirmək və vergitutma bazasının müəyyənləşdirmək;
- iqtisadiyyatın tikinti sektorunda sahibkarlıq fəaliyyəti və onun təşkilati-hüquqi normalarının araşdırılması;

İşin quruluşu. Hazırlanmış magistr dissertasiyası giriş hissədən, 3 fəsildən, nəticələrdən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Magistr dissertasiyası işinin birinci fəslə "Mənzil tikintisi təşkilatlarında vergitutmanın nəzəri əsasları" adlanır. Bu fəsil 2 paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf ölkənin maliyyə resurslarının formalaşmasında vergilərin rolunun araşdırılmasına həsr olunmuşdur. İkinci paragrafda isə tikinti fəaliyyəti ilə məşğul

olan təşkilatların spesifik xüsusiyyətləri və onların vergitutmaya təsiri məsələləri araşdırılmışdır.

Magistr dissertasiyası işinin ikinci fəslı isə “Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma problemlərinin tədqiqi” adlanır. Bu fəsil 3 paraqraftan ibarətdir. Fəslin birinci paraqrafında tikinti sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi zamanı istifadə olunan normativ- hüquqi baza, ikinci paraqrafda tikinti təşkilatlarında vergilərin hesablanması metodikası, üçüncü paraqrafda isə mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

Və nəhayət magistr dissertasiyası işinin üçüncü fəslı “Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi yolları” adlandırılmışdır. Bu fəsil isə 2 paraqraftan ibarətdir. Birinci paraqrafda vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi şəraitində mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb olunması məsələsinə toxunulmuşdur. İkinci paraqrafda isə tikinti təşkilatlarında vergi yükünün azaldılması istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

Hazırlanmış magistr dissertasiyasının yekunu isə nəticə hissəsində öz əksini tapmışdır.

Magistr dissertasiyası işinin sonunda işin hazırlanması zamanı istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı təqdim edilmişdir.

I FƏSİL. Mənzil tikintisi təşkilatlarında vergitutmanın nəzəri əsasları.

1.1 Maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında vergilərin rolunun nəzəri əsasları

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri heç də dövlətin idarəetmə və tənzimlənmə proseslərindən kənarlaşması demək deyildir. Əsas mahiyyət ondan ibarətdir ki, bu proseslər öz-özlüyündə təsərrüfat subyektlərinin istehsal-maliyyə fəaliyyətinə bilavasitə müdaxilə ifadə etməməlidir. Dövlət bazar mexanizmlərinin normal fəaliyyəti üçün zəruri şəraiti təmin etməli və bu mexanizmlərin köməkliyi ilə iqtisadi prosesləri tənzimləməlidir.

Azərbaycan Respublikası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas məsələlərdən biri də səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılmasından ibarətdir. İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinə keçid sahəsində islahatların keçirilməsi səmərəli vergi sistemi yaratmadan mümkün deyildir.

Vergi siyasəti dövlətin həyata keçirdiyi maliyyə siyasətinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biridir. Ölkənin vergi sistemi yaradılarkən dövlət ondan müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün istifadə etməyə səy göstərir. Vergilər də iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas elementlərindən biri hesab edilir.

Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, ilk növbədə dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanan, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran çoxsaylı vəzifələri həyata keçirməyə yönəldilmiş tədbirlər sistemi başa düşülür.

Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin tətbiq olunduğu bütün ölkələrdə vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında, büdcə gəlirlərinin və xərclərinin formalaşdırılmasında, qiymət artımı, həmçinin inflyasiyanın tənzimlənməsində dövlət maraqlarının əsas müdafiəçisi kimi iştirak edir.

1991-1992- ci illərdən etibarən ölkəmizdə vergi sistemi sahəsində əsaslı iqtisadi dəyişikliklər baş vermiş və vergi münasibətlərində müsbət irəliləyiş özünü

göstərmişdir. Belə bir fakti xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, keçmiş SSRİ- də vergi sisteminə ideoloji mənada sosialist dövlətinə xas olmayan bir element kimi baxıldığından bele hesab olunurdu ki, dövlət sektorunda yaradılmış gəlir bütövlükdə dövlətə məxsus olduğu üçün vahid sosialist mülkiyyəti şəraitində dövlət müəssisələri və dövlət arasında vergi münasibətlərinin olması heç bir şəkildə mümkün deyildir. Və elə qeyd etdiyimiz bu səbəblər də vergi münasibətlərinin inkişaf etməsinə əngəl yaratmışdır. Lakin XX əsrin 90- cı illərinin ikinci yarısından etibarən xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə respublikamızda həyata keçirilmiş köklü islahatlar nəticəsində vergi sistemində qlobal dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycan Respublikasında 2001-ci ilin əvvəlində qüvvəyə minmiş Vergi Məcəlləsi ölkənin vergi siyasətində mühüm dəyişikliklər edərək, vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində islahatların aparılmasına şərait yaratmaqla yanaşı, çevik maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsinə də əlverişli şərait yaratmış oldu.

Dünyanın bütün ölkələrində vergi daxilolmaları büdcənin gəlir hissəsinin formalaşdırılmasında əsas mənbədir. Vergi sisteminin tətbiq olunduğu bütün ölkələrdə dövlət vergi xidməti orqanları vergilərin toplanması funksiyasını yerinə yetirir. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə həm məqsədyönlü və ardıcıl iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində, həm də ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının təməlini təşkil edən maliyyə resurslarının və dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşdırılmasında vergi xidməti orqanlarının rolu hər gün daha da artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasında bu xidmət bazar münasibətlərinin tənzimlənməsində və dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşdırılmasında vergilərin rolunun artması ilə əlaqədar olaraq, vergilərin tam və zamanında toplanması, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən vergi qanunvericiliyinə və qiymət intizamına riayət olunması ilə bağlı dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar 1990- cı ilin iyul ayında Maliyyə Nazirliyinin tərkibində yaradılmışdır. 1991-ci ilin oktyabr ayının 14-də vergi qanunvericiliyinə və dövlət qiymət intizamına riayət olunmasına nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə dövlət vergi xidməti orqanlarının rolunun

gücləndirilməsi, onun müstəqil fəaliyyətinin və nəzarət işlərinin obyektivliyinin təmin olunması məqsədilə bu xidmət Maliyyə Nazirliyinin tərkibindən ayrılmış və müstəqil bir orqan kimi Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi yaradılmışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi ölkənin təsərrüfat mexanizmini təmin edir, maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında iştirak edir, dövlətin mümkün ehtiyaclarını maliyyələşdirməyə imkan verir, büdcə kəsrində artımın baş verməsinin qarşısını alır və eləcə də, bazar iqtisadiyyatının bütün tələblərini ödəyir. Hazırkı dövrdə respublikamızda bazar iqtisadiyyatının tələblərinə əsaslanan vergi sisteminin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilir:

❖ Gəlirlərin büdcəyə tam və zamanında daxil olmasını təmin etmək, əks halda dövlətin iqtisadi-sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin mümkünsüz olması;

❖ əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi və formalaşdırılması xüsusiyyətləri də nəzərə alınmaqla istehsal və istehlakın həm xalq təsərrüfatı, həm də onun müxtəlif sahələri üzrə tənzimlənməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsi xeyli dərəcədə ölkə ərazisində həyata keçirilən vergi siyasətindən asılıdır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması və onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində aparılan çevik vergi siyasətidir. Bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, vergi siyasəti büdcə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla büdcənin gəlir hissəsinin formalaşdırılmasında iştirak edir və büdcənin xərc hissəsi nəzərə alınmadan həyata keçirilə bilməz.

Azərbaycan dövləti bugünkü büdcə siyasətini aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirir:

- ❖ sosial müdafiə siyasəti;
- ❖ istehsal sferasının inkişaf etdirilməsi siyasəti;
- ❖ maksimal vergi siyasəti.

Həyata keçirilən vergi siyasətinin birinci istiqaməti büdcə xərclərinin istehsalın həcmnin artırılmasına yönəldilməsi, ikinci istiqaməti büdcə xərclərinin yığımın həcmnin artırılmasına yönəldilməsi, üçüncü istiqaməti isə büdcə xərclərinin maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılmasına yönəldilməsi yolu ilə baş tutur.

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplərə uyğun olaraq həyata keçirməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- ❖ vergi sistemində normativ-hüquqi bazanın yaradılması və vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması;

- ❖ vergi ödəyicilərinin öz fəaliyyətlərini həyata keçirə bilmələri üçün əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maximum dərəcədə müdafiə edilməsi;

- ❖ vergi yükünün optimal səviyyədə saxlanılması;

- ❖ vergi sistemində vahid uçot-informasiya bazasının yaradılması;

- ❖ vergi ödəyicilərinin gəlirlərinə səmərəli nəzarət mexanizminin tətbiq edilməsi;

- ❖ vergi intizamına riayət olunması üzərində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi, həmçinin bununla yanaşı vergi hüquq pozuntusu hallarına görə məsuliyyət sisteminin də daha da sərtləşdirilməsi.¹

Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti aşağıda qeyd olunanlara nail olunması məqsədilə həyata keçirilir:

- ❖ vergilərin növlərinin azaldılması;

- ❖ tətbiq olunan vergi dərəcələrinin aşağı salınması;

- ❖ vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi;

- ❖ əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

- ❖ vergi ödəyicilərinin hüquqlarının daha da genişləndirilməsi;

¹ F. Ə. Məmmədov, A. F. Musayev, M. M. Sadıqov, Y. A. Kəlbəyev, Z. H. Rzayev - Vergilər və Vergitutma, Bakı - 2010

❖ vergidənyayınma hallarının qarşısının alınması məqsədilə səmərəli vergi nəzarətinin təşkil edilməsi;

❖ vergi idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi;

❖ vergi təbliğatı, vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və s.²

Beləliklə, Azərbaycanca dövlətin yeritdiyi vergi siyasəti və bu siyasətin məqsədlərinə nail olmaq üçün həyata keçirilən vergi islahatları ölkə iqtisadiyyatının dinamik və hərtərəfli inkişaf etməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması işinə xidmət edir.

1.2 Mənzil tikintisinin sahəvi xüsusiyyətləri və onların vergitutmanın təşkilinə təsiri

Tikinti fəaliyyətinin araşdırılması zamanı ilk öncə tikintinin və tikinti istehsalatının təşkili, planlaşdırılması və həmçinin idarə edilməsi zamanı istifadə edilən əsas termin və anlayışlar, eləcə də onların izahı və tərifləri ilə yaxındantənli olmaq lazımdır. İndi isə həmin termin və anlayışların tərifinə baxaq:

Tikinti (Əsaslı tikinti) - Maddi istehsal sahəsi olmaqla, tikintisi qurtarmış və istismara hazırlanmış istehsal müəssisələri, mühəndis qurğuları, sosial-məişət binaları və eləcə də ictimai və yaşayış binalarını özündə birləşdirir. Yəni qısacası bura istehsalat və qeyri- istehsalat fondları aid edilir.

Əsaslı tikintinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində əsas rolunu tikinti iqtisadiyyatı oynayır. Bu sahənin əsas vəzifəsi layihələşdirmə, investisiya, idarəetmə, təşkilatı, planlaşdırma və əsaslı tikintinin həyata keçirilməsində iqtisadi qanunauyğunluqların öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi, tikintiyə edilən investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və gələcəkdə tikintinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə tədbirlər planını hazırlamaqdan ibarətdir. Bundan əlavə ictimai istehsalın inkişaf etdirilməsi və sosial məsələlərin həll olunması üçün xalq təsərrüfatının əsas fondlarının təkmilləşdirilməsi sürətlənməkdədir. Ölkənin

² F. Ə. Məmmədov, A. F. Musayev, M. M. Sadıqov, Y. A. Kəlbəyev, Z. H. Rzayev - Vergilər və Vergitutma, Bakı - 2010

iqtisadiyyatı təbii və əmək resurslarının, müxtəlif kapitalın, mülkiyyət formalarının, sahibkarlıq və idarəetmə sisteminin və s.-nin kompleks şəkildə birləşməsindən asılıdır. Tikinti sektorunun inkişaf etdirilməsində mühüm rol elmi-texniki tərəqqi və innovasiyanın üzərinə düşür.

Tikinti istehsalatı – Bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən tikinti və quraşdırma işləri kompleksinin həyata keçirilməsi prosesidir. Bu prosesin nəticəsi isə istismara hazır hala gətirilmiş binalar, qurğular və onların hissələridir.

Təşkilətmə - Bu orta əsr latın sözü olan “ Orqanizo” sözündən götürülmüş, mənası isə aşağıdakı formalarda ifadə olunur:

1) Qaydaya salma, nizamlaşdırmaq, uzlaşdırmaq, tamın (bütövün) ayrı-ayrı hissələrinin bir-birinə təsiri;

2) Bir qrup insanın əvvəlcədən təyin olunmuş proqram və ya qayda əsasında məqsədli şəkildə birləşməsi.

Planlaşdırma– Bu bir idarəetmə funksiyası olaraq məhdud zaman və resurslar şəraitində tikinti təşkilatlarının fəaliyyət göstəriciləri də daxil olmaqla müəyyən bir planın işlənilib-hazırlanması prosesinə deyilir.

Tikintinin idarə edilməsi – Qarşıya qoyulmuş məqsədə səmərəli şəkildə çatmaq üçün idarəetmə alt sisteminin tikinti təşkilatlarında fəaliyyət göstərən işçilərə təsiretmə, nəzarət və fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi prosesidir.

Səmərəlilik – Məqsədə nail olunması üçün mövcud olan resursların istifadə dərəcəsini müəyyənləşdirən və əldə olunmuş nəticə əsasında istehsalat xərclərinin nisbətini dəyərləndirməyə imkan verən nəticədir.

Tikinti istehsalatında tək bir insan deyil, kollektiv insanlar iştirak edir və onlar tikinti təşkilatlarında birləşib müəyyən istehsalat münasibətlərinə girirlər. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri daxilində tikinti təşkilatlarının ödəməli olduğu bir sıra tələblər vardır ki, onları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür:

- Tikintinin təşkil olunması və idarə edilməsində böyük çevikliyə malik olmaq;
- Müqavilənin (kontraktın) vaxtına və tikintinin davam etmə müddətinə dəqiq riayət etmək;

- Tikinti məhsulunun satılmasında və göstərilən xidmətlərə görə əldə olunan qazancla, onlara sərf olunan xərcləri mütəmadi olaraq təhlil etmək;
- Tikinti-quraşdırma işlərinə nəzarət etmək və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq;
- Tikinti istehsalatında qabaqcıl elmi nailiyyətlərdən, yeni texnika və texnologiyalardan istifadə etmək və istehsalın rəqabətlik səviyyəsini izləmək və onu nəzarət altında saxlamaq.

Tikinti sektorunda vergi sisteminin təşkili, formalaşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi aktual əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, tikinti kompleksinə tətbiq edilmiş vergi sistemi bir tərəfdən yeni yaradılmış dəyərin bir hissəsinin dövlətin öz funksiyalarını həyata keçirməsi üçün mənimsəməsi, digər tərəfdən də dövlət və cəmiyyət arasında olan münasibətlərin mürəkkəb iqtisadi-siyasi sisteminin formalaşdırılması deməkdir. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında tikinti sahəsində tətbiq olunan vergilər 3 vacib göstərici üzərində təşkil olunmuşdur:

- Cəmiyyətin təlabatı;
- Dövlətin imkanları;
- Artıq mövcud olan vergitutma bazası.

Bununla yanaşı tikinti sektorunda tətbiq olunan effektiv vergi sistemində ölkənin həm daxili, həm də xarici maraqları, müəssisə və təşkilatların, regionların və vətəndaşların da maraqları da nəzərə alınmalıdır. Göstərilən tələblərə cavab verən vergi sisteminin formalaşdırılması hər bir dövlətin inkişaf etdirilməsinin əsas istiqaməti olmalıdır.

Bazar iqtisadiyatına keçidlə əlaqədar olaraq tikinti təşkilatlarının inkişaf etməsini təmin edən mühüm amillərdən biri idarəetmə üsulunun təkmilləşdirilməsidir. Tikinti müəssisələrində idarəetmə sistemində həlledici dönüş yaratmaqdan ötrü bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi və özünümaliyyətləşdirmə, ədalətli rəqabət mühiti və elmi-texniki tərəqqi kimi şərtlərin

olması vacib haldır. Bununla əlaqədar olaraq keçid dövründə bu sektorun aid olduğu iqtisadi mühit bir sıra prinsipial istiqamətlərdə dəyişikliklərə məruz qalmışdır:

- Mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, onun bütün formalarının təmin olunması (dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formaları) ;

- Dövlət idarəetmə orqanları ilə bu sektorun iştirakçılarının münasibətlərinin tənzimlənməsinin (vergi, maliyyə-kredit münasibətlərinin qaydaları və şərtləri) iqtisadi metodlarla həyata keçirilməsi.

Tikinti sektorunda vergi tənzimlənməsi son dərəcə əhəmiyyətli bir məsələdir. Vergi və vergitutma sisteminin unikalığı milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində özünü əks etdirir. Deməli, vergitutma sisteminin köməkliyi ilə dövlət həm öz xərclərini ödəmiş olur, həm milli gəlirin bölüşdürülməsini həyata keçirmiş olur və həm də makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyatı tənzimləmiş olur. Ümumiyyətlə, tikinti sahəsində vergitutma iqtisadi fəaliyyəti stimullaşdırmaq və ya ona əks təsir göstərilməsi metodu ilə iqtisadi səmərəliliyi artırmağa bilər. Buna misal olaraq ölkə daxilində istehsal olunmuş məhsulları xarici rəqabətdən qorumaq məqsədilə xaricdən idxal olunan məhsullardan yüksək dərəcəli vergilərin tutulmasından bir vasitə kimi istifadə olunmasını göstərmək olar. Belə olan halda vergitutma mexanizmi resursların yerləşdirilməsinə təsir etmək məqsədi güdür. Tikinti sektorunda tətbiq olunan yüksək dərəcəli vergi rüsumları büdcəyə gəlir gətirmiş olmur, əksinə ölkə daxilində istehsalın inkişafının zəifləməsi ilə nəticələnir.

Tikinti sektorunda vergitutmanın əsas məqsədi istehsalın inkişaf etdirilməsi, stimullaşdırılmış vasitələrin gücləndirilməsi və istifadə resurslarının formalaşdırılmasında ibarətdir. Ümumiyyətlə, iqtisadi fəaliyyət sahələrini inkişaf etdirmək məqsədilə tikinti sektorunda vergitutma sisteminin hertərəfli nəzərdən keçirilməsi əsas məsələlərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə tikinti kompleksləri, vergi xidməti orqanları həm güclü informasiya şəbəkəsinə, həm də böyük təcrübəyə malikdirlər. Bununla yanaşı, vergi ödəyicilərinin də öz öhdəliklərini könüllü olaraq yerinə yetirmək mədəniyyəti və ənənələrinin formalaşması da iqtisadiyyatın inkişaf etməsində mühüm rola malikdir. Məhz bu baxımdan tikinti sektorunda vergitutma

sisteminə ciddi şəkildə yanaşılmalı və vergi növlərinin büdcə gəlirlərinə təsir etmə faktı da nəzərə alınmalıdır. Tikinti sektorunda vergitutma sisteminin qiymətləndirilməsində əsas göstərici vergi daxilomalarının məhsuldarlığıdır. Buna görə də şəxsi istifadəçilərin əlində toplanmış dövlətin iqtisadi resursları dövlət tənzimlənməsi sistemi vasitəsilə qorunmalıdır. Beynəlxalq Valyuta Fondunun əməkdaşları son dövrlərdə eyni inkişaf səviyyəsində olan ölkələr üçün vergi daxilomaları ilə ümumi daxili məhsulun nisbətinin uyğunluğunu müəyyən edə bilən metodologiya işləyib hazırlamışlar.

Tikinti sektorunda vergitutma normaları müəyyənəşdirilərkən vergiyə cəlb olunma zamanı tətbiq olunan bir sıra düzəlişlərdən də istifadə olunmalıdır. Bu sahədə vergi düzəlişlərinin tətbiq edilməsinin əsas məqsədi elmi-texniki müvəffəqiyyətlərin, yeni texnika və texnologiyanın tətbiq olunmasına, təbiətin və ətraf mühitin qorunmasına, rəqabət qabiliyyətinə malik olan məhsulların istehsal olunmasına, ölkənin ayrı-ayrı regionlarında məhsuldar qüvvələrin inkişafına və s. stimül yaradılmasından ibarətdir.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri daxilində tikinti sektorunda alqı-satqı münasibətləri baş verdiyindən və qarşılıqlı ödəmələr aparıldığına görə tikinti sahəsində daima yenilənən və dünya standartlarına cavab verə bilən səmərəli vergitutma sisteminin olması tələb olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə ərazisində 2002-ci ildə vergi orqanlarında kompleks struktur tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər çərçivəsində bölgələrdə yerləşmiş təxminən 60-a yaxın yerli vergi orqanı ləğv edilmiş və onların yerində 12 ərazi vergilər idarəsi yaradılmışdır. Həmçinin bununla yanaşı, Bakı şəhər Vergilər idarəsi və 11 rayon idarəsi də ləğv olunaraq Bakı Şəhər Vergilər Departamenti və onun 3 filiali yaradılmış, burada çalışan işçilərin sayı 40% -ə dək ixtisar olunmuş, bunun da nəticəsində daha çevik və müasir standartlara cavab verə bilən bir vergi sistemi formalaşdırılmışdır.

Həyata keçirilmiş tədbirlərdən sonra vergilər sistemində yaradılmış yeni struktur tərkibi əvvəlki tərkibdən fərqli olaraq tikinti sektorunda da vergi siyasətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə və vergilər sahəsində güclü nəzarət sisteminin tətbiq edilməsinə imkan verə bilən mexanizm kimi müsbət keyfiyyətləri özündə birləşdirmişdir. Növbəti mərhələdə görülmüş tədbirlər isə yaradılmış yeni strukturların fəaliyyətinin düzgün təşkil olunmasını, struktur bölmələrin işlərinin isə sistemləşdirilməsini və səmərəliliyinin artırılmasından ibarət olmuşdur.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə tikinti sektorunun inkişafına mane olan bir sıra səbəblər də mövcuddur. Məsələn, bu səbəblərdən biri hələ də sahibkarlıq fəaliyyətinə müəyyən müdaxilələrin olmasıdır. Respublikamızda tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların öz işlərini genişləndirməsi və daha da inkişaf edə bilməsi üçün dövlət tərəfindən sosial-iqtisadi və səmərəli vergi sisteminin yaradılması istiqamətində müəyyən islahatların həyata keçirilməsi zəruri məsələlərdən biridir. Bu məqsədlə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sırasında “Gömrük tarifi haqqında” (1995 - ci il), “Aksizlər haqqında” (1991-ci il), “Əlavə dəyər vergisi haqqında” (1991-ci il), “Kənd təsərrüfatı sahəsində vergi güzəştləri” (2000- ci il), “Sahibkarlıq fəaliyyətinə maneələrin aradan qaldırılması haqqında” (2002- ci il), “Yeni bəyannamə, hesabat, arayış formalarının və onların tərtib edilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” (22.01.2007-ci il), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007- ci il 8 noyabr tarixli “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcələsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial - iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004- 2008 - ci illər üçün)” haqqında, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2009 - 2013 - cü illər üçün)” haqqında və s. qanunların tətbiq olunmasını göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasında bütün digər maddi istehsal sahələrində olduğu kimi tikinti sahəsində də vergi və qiymət intizamına əməl olunmasına nəzarət sistemini gücləndirmək məqsədilə dövlət vergi xidməti sistemi təşkil olunmuşdur. Bu xidmətin ən başlıca öhdəliyi vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarət

etmək və dövlət büdcəsinin formalaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmaqdan ibarətdir. Bu sistem ölkə üçün daha vacib olan problemlərin həllinə, səmərəli maliyyə və büdcə siyasətinin həyata keçirilməsinə və maliyyə vasitələrindən səmərəli istifadə olunması yolu ilə əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə yönəlməyə imkan verir. Dövlət vergi xidməti vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarəti həyata keçirməklə geniş informasiyaya malik olmuş olur ki, bu da öz növbəsində dövlətin gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasında, qanunvericilik aktları layihələrinin hazırlanmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Bütün bu yuxarıda sadaladıqlarımızdan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, maddi və qeyri-maddi istehsal sahələrində tətbiq edilən vergi sistemində qarşılıqlı əlaqə və ziddiyyətdə olan iki məsələnin təhlil olunması vacibdir:

1. Büdcənin gəlir və xərclərinin tənzimlənməsi zamanı inflyasiyanın da qarşısının alınmasını nəzarətdə saxlamaq;
2. Bazar münasibətlərini formalaşdırmaqla istehsal və ticarət əlaqələrini himayə altına almaq.

Büdcədə tarazlıq vəziyyətinin olması bilavasitə ictimai istehsalın səviyyəsi ilə əlaqədardır. Belə ki, istehsalın səmərəliliyi artdıqca büdcənin gəlir hissəsi də artmış olacaq və bununla da dövlət özünün bütün proqramını yerinə yetirə bilmək üçün əlverişli imkana malik olmuş olacaqdır.

Bütün bunlarla yanaşı tikinti müəssisələrinin fəaliyyətinə maliyyə nəzarətinin edilməsi də xüsusi diqqət tələb edir, ona görə ki, onun səmərəli formada təşkil olunmasından tikinti müəssisəsinin maliyyə nəticələri əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Tikinti müəssisəsinin maliyyə xidmətləri hazırlanmış biznes-planın icra edilməsinə, həmçinin xüsusi və borc kapitallarının təyinatı üzrə istifadə olunmasında daimi nəzarət edilir. Nəzarət-təhlil funksiyasının həyata keçirilməsində maliyyə işçilərinə mühasibatlıq sistemi də yaxından köməklik göstərir. Bununla da smetaların tərtib olunmasının dürüstlüyü, kapital xərclərinin ödənilməsi haqq-hesabının yoxlanılması,

bütün hesabat növləri tərtib olunur, maliyyə və plan intizamına əməl edilməsi prosesinə nəzarət olunur.

Tikinti sahəsində yüksək vergi dərəcələrinin tətbiq olunması istehsalın səmərəliliyinin azalmasına və bu sahədə “ kölgə” iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə təkan verəcəkdir. Aşağı vergi dərəcələrinin tətbiq olunması zamanı isə dövlət öz qarşısına qoyduğu məqsədə nail ola bilmir və verginin stimullaşdırılmasına və həmçinin də yığılmasına sərf edilmiş səylər az fayda verir, bəzən də birbaşa ziyan vurmuş olur. Beləliklə, tikinti sahəsində dövlət vergi sisteminin qarşısında qoyduğu vəzifələr düzgün müəyyən edilmədikdə bu bir sıra iqtisadi problemlərin ortaya çıxması ilə nəticələnir. Məsələn, MDB ölkələrinin əksəriyyətində tikinti sektorunda tətbiq olunan vergi dərəcələrinin həddən artıq yüksək olması potensial tikinti komplekslərinin çox böyük bir hissəsinin ya gizli iqtisadiyyata keçməsi ilə, ya da ümumiyyətlə, işgüzarlıqdan uzaqlaşması ilə nəticələnmişdir.

Müasir dövrdə cəmiyyətin inkişaf ilə əlaqədar olaraq tikinti komplekslərinə tətbiq olunan vergilər də müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışlar. Bazar iqtisadiyyatı öz -özlüyündə tikinti sahəsini lazımi istehsal səviyyəsində təmin edə bilmir və belə olan halda da təbi ki, dövlət bunu vergi sistemi ilə tənzimləməlidir. Bununla əlaqədar olaraq isə ictimai tərəqqinin zəruri ilkin şərtlərinin və meyarlarının dəqiq müəyyən edilməsi metodoloji cəhətdən daha məqsədəuyğun hesab edilir. Məhsuldar qüvvələrin inkişafı, milli müstəqilliyin bərpa edilməsi cəmiyyətin əsas parametrlərini müəyyən edən başlıca şərtlərdəndir. Tətbiq olunan vergi sistemi sosial inkişafı elə stimullaşdırmalıdır ki, bu onların tərəqqisinə müsbət təsir göstərsin və eləcə də cəmiyyətin bütün üzvləri üçün məqbul sayılaraq onları da razı sala bilsin.

Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyat inkişaf etmə mərhələsindədir. Tikinti sahəsində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun dünya standartlarına uyğunlaşdırılması məqsədilə aşağıdakı tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi səmərəli nəticələr əldə edilməsinə səbəb ola bilər:

1. Tikinti komplekslərindən, tikinti təşkilatlarından tutulan vergilərin sayının azaladılması. Bunun səbəbi müəssisələrin və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə coxsaylı vergilərin tətbiq olunmasıdır. Bu isə təsərrüfat subyektlərinin və sahibkarların maliyyə vəziyyətini mürəkkəbləşdirir, vergi orqanlarının və maliyyə strukturlarının fəaliyyətində maneələrə səbəb olur;

2. Tikinti təşkilatlarında vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına görə tətbiq olunan vergi sanksiyalarını müəyyən dərəcədə zəiflətmək;

3. Tikinti kompleksində hesabat dövrü ərzində vergiqoymaya əlavə və dəyişikliklər edilməsini məhdudlaşdırmaq, vergi sisteminin sabitliyini təkmilləşdirmək;

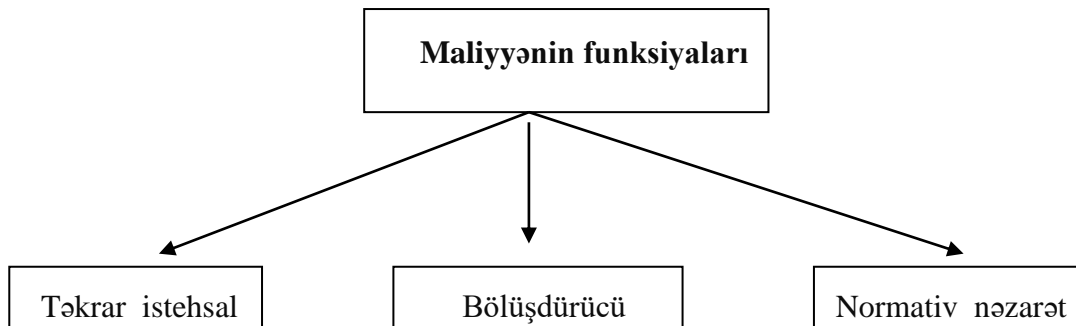
4. Dövlət büdcəsinə daxil olan gəlirlərin tam və zamanında təmin edilməsi məqsədilə tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların vergi ödəmələrini operativ formada həyata keçirilə bilməsi üçün dövlət tərəfindən həvəsləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, tikinti sektorunda vergiqoymanın təsnifləşdirilməsi zamanı bazar iqtisadiyyatı şəraitində onun əhəmiyyəti daha da artır və ondan vergi yükünün əmlak və xidmət istehlakçısı üzərinə keçirilmə dərəcəsini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur.

Tikinti sektorunda maliyyə istehsal prosesi ilə daima qarşılıqlı əlaqədə olur. İqtisadi mənasibətlərin bir sıra tərəflərini özündə əks etdirən maliyyə, onun əhatə dairəsi tikinti kompleksinin, tikinti təşkilatlarının və həmçinin də ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Tikinti prosesi zamanı maliyyə, kredit və pul tədavülü məsələlərinin təkmilləşdirilməsi bazar iqtisadiyyatının ən aktual problemlərindən biri sayılır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında tikinti sektorunu möhkəm və sabit maliyyə systemsiz və kifayət qədər maliyyə resursları olmadan təsəvvür etmək çox çətindir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, hər bir tikinti kompleksinin iqtisadi inkişaf proqramının formalaşdırılması və həmin proqramın tikintinin real vəziyyətini nümayiş etdirən iqtisadiyyata əsaslanması mühüm şərtidir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, tikinti

sektorunun inkişaf proqramının tərkibində maliyyənin rolu əvəzənməzdir. Maliyyə mexanizmi olduqca zəruri və vacib iqtisadi alətlərdəndir. O, tikinti kompleksinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla tikinti kompleksinin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Tikinti sektorunun həyatında maliyyə pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə birbaşa bağlı olan iqtisadi proses vasitəsi hesab edilir. Maliyyə - pul vəsaitlərinin hərəkəti olub, təkrar istehsal prosesi ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, tikinti sektorunda maliyyə münasibətləri birinci növbədə maliyyə əməliyyatları ilə bağlı olan və əslində ele onların əsasını təşkil edən ictimai-iqtisadi münasibətlərlə sıx bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri daxilində maliyyənin funksiyalarını aşağıda göstərilən cədvəldəki kimi təsvir edə bilərik:

Sxem 1.1

Göstərilən sxemdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, tikinti kompleksinin fəaliyyəti üçün mütləq xammal, materiallar, istehsal vasitələri, işçi qüvvəsi və s. bu kimi digər münasibətlər ümumi şəkildə təkrar istehsal olunmalıdır. Bu istehsal proseslərini hec bir şəkildə maliyyə sistemi olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Tikinti sahəsində maliyyənin bölüşdürücü funksiyasının məqsədi ondan ibarətdir ki, istehsal olunan tikinti obyektini və gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü həyata keçirilsin.

Normativ nəzarət funksiyası isə özünü cəmiyyətdə pul vəsaitləri fondlarının meydana gəlməsi, bölgüsü və istifadəsi üzərində iqtisadi nəzarətdə özünü göstərir. Məlum olduğu kimi nəzarət pul münasibətləri vasitəsilə həyata keçirilir və istehsal və bölgünün cəmiyyətin geniş vasitələrində maddi, pul, əmək ehtiyatlarının qorunması və istifadə edilməsi üzərində nəzarəti əhatə edir.

Bir daha inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə istinad edərək tikinti sahəsində maliyyə sisteminin fəaliyyətini aşağıda göstərilən prinsiplər əsasında qruplaşdırma bilərik:

1. Maliyyə fəaliyyəti sahəsində sərbəstliyin təmin olunması:

- İstehsal planlarına uyğun şəkildə xərclərin müstəqil formada maliyyələşdirilməsi;
- Mənfəət əldə etmək məqsədilə maliyyə resurslarına sərəncamən verilməsi;
- əsas istehsalın inkişafına və kapital qoyuluşuna, qiymətli kağızlara pul vəsaitlərinin investisiyası.

2. Özünü maliyyələşdirmə:

- məhsul istehsalına sərf olunan xərclərin tam ödənilməsi;
- borc vəsaitlərinin (ssudalar və kreditlər) cəlb olunması və xüsusi mənbələrin hesabına müəssisələrin inkişaf etdirilməsi.

3. Tikinti sahəsində maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin stimullaşdırılması:

- Müəssisədə məhsul istehsalının səmərəliliyi, xərclərin minimumlaşdırılması, istehsalın inkişafı, yetəri qədər mənfəətin əldə edilməsi məqsədilə iqtisadi mühitin mövcudluğu.

4. Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin məsuliyyətliliyinin təmin olunması:

- Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin gedişi zamanı meydana gələn zərərlərin ödənilməsi;

- İstehsal proseslərinin maliyyələşdirilməsi və ya kreditorların tələblərinin təmin edilməməsi halında müəssisənin müflisləşməsi.

5. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlil edilməsi:

- Təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təsir edən tədbirlərin görülməsi.

Tikintinin idarə olunması prosesi zamanı maliyyə ehtiyatlarına tələbat yaranır ki, bunu da büdcə və büdcədən kənar fondlarsız təsəvvür eləmək mümkün deyildir. Tikinti kompleksi öz gəlirlərini və xərclərini növbəti dövr üçün planlaşdırması heç vaxt inkişaf edə bilməz. Ümumiyyətlə, tikintidə maliyyənin planlaşdırılması prinsipləri şirkətin maliyyə siyasətinin tərkib hissəsidir. Maliyyənin planlaşdırılması prinsipi zamanı gəlirlərin daxil olması və xərclərin düzgün paylanması zəruri şərtidir. Bundan ötrü tikinti kompleksi tərəfindən vahid bir sistem yaradılmalıdır. Bu sistem isə tikinti kompleksinin büdcəsi adlandırılır. Şübhəsiz ki, tikinti sektorunda maliyyə fəaliyyətinin ən mühüm prinsiplərindən biri də qanun prinsipidir. Tikinti kompleksinin bütün fəaliyyəti zamanı maliyyə mənbələrinin düzgün seçilməsi və onların düzgün paylanması tikinti kompleksinin maliyyə planına əsasən tərtib olunur. Maliyyə fəaliyyətinin prinsiplərini, qaydalarını və istiqamətlərini müəyyənləşdirən konstitusiya normaları geniş mənada maliyyə qanunvericiliyinin əsasını təşkil edir.

II FƏSİL. Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma problemlərinin tədqiqi.

2.1 Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb olunmasının normativ–hüquqi bazası

Müasir şəraitdə növlərinə və miqyaslarına, təşkilati –hüquqi formalarına və ölçülərinə görə tikinti müəssisələrinin real diversifikasiyası onların idarə olunmasının müxtəlif təşkilati strukturlarının formalasmasına səbəb olur. Tikinti müəssisələrinin idarə olunmasının bu və ya başqa təşkilati strukturuna uyğun olaraq idarəetmənin maliyyə- iqtisadi bloku kiçik bir şöbədən tutmuş, idarə, şöbə, büro, qrup və s. bu kimi struktur bölmələrdən ibarət olan mürəkkəb kompleksə qədər bir çox müxtəlif formalarda təşkil olunur.

Tikinti sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsinin normativ–hüquqi bazası deyildikdə bu sahədə fəaliyyət göstərən fiziki və ya hüquqi şəxslərin, eləcə də tikinti təşkilatlarının fəaliyyətinin idarə edilməsi və fəaliyyətlərinin dövlət nəzarəti altında saxlanması üçün müxtəlif səlahiyyətli qurumlar tərəfindən hazırlanmış və öz təsdiqini tapmış əmr, qərar, sərəncam və s. bu kimi sənədlərin toplusu nəzərdə tutulur. Respublikamızda da bir çox inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən istifadə edərək bu tip normativ–hüquqi qaydalar toplusu hazırlanmışdır. İndi isə həmin sənədlər toplusundan bəzi nümunələr ilə daha yaxından tanış olaq.

İlk öncə işə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirinin 30.12.2015 –ci il tarixli 1517040102028100 № -li əmri ilə təsdiq edilmiş “Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilmiş ƏDV–nin və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması” Qaydasının müddələrinin araşdırılması ilə başlamaq məqsədəuyğun olduğunu hesab edirəm. Adını çəkdiyimiz bu Qayda “Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi barədə “Azərbaycan Respublikası 2015– ci il 20 oktyabr tarixli 1384 – IVQD nömrəli Qanununun 2–ci maddəsi əsasında hazırlanmışdır.Həmin bu Qayda adıçəkilən Qanunun 2–ci maddəsinə uyğun olaraq tikinti fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər tərəfindən bu

Qanunun qüvvəyə mindiyi tarixədək ödənilmiş olan ƏDV–nin və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması məqsədilə zəruri olan şərtləri və tələbləri müəyyən edir. Bu Qayda 01.01.2016–cı il tarixinədək tikinti obyektinin tikinti – quraşdırma işlərinə başlayan şəxslərə şamil edilir.³ Bu Qanunun 2 – ci maddəsinə əsasən tikinti – quraşdırma işlərinə başlamış şəxslər tərəfindən ödənilmiş ƏDV və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması şərtlərinə aşağıdakılar aid edilir : 01.01.2016–cı il tarixədək göstərilən tikinti obyektinin tikinti– quraşdırma işlərinə başlayan şəxslər tərəfindən adıçəkilən Qanunun qüvvəyə mindiyi tarixdən sonrakı 30 gün daxilində aşağıda göstəriləcək vergitutma metodlarından birini tətbiq eləməklə bağlı vergilərin hesablanması barəsində bu qaydaya əlavə olunmuş, təməli atılmış bütün tikinti obyektləri üçün vahid məlumat forması vergi orqanına təqdim olunmalıdır. 01.01.2016 – cı il müddətinədək təməlatma işlərinə başlayan hüquqi və ya fiziki şəxslər tərəfindən həmin tarixədək qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinin 159.9–cu müvafiq şəkildə mənzil tikintisi fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər tərəfindən ƏDV məqsədləri üçün vergi tətbiq edilən minimal dövrüyyə Vergi Məcəlləsinin 219.3 –cü maddəsində təyin edilmiş vergitutma obyektinin hər bir kvadrat metrinə görə 225 Azn məbləğinə ölkəmizin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalarına görə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi əmsalları tətbiq eləməklə ƏDV və Vergi Məcəlləsinin 220.8 –ci maddəsinə uyğun olaraq mənzil tikintisi fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi və ya fiziki şəxslər tərəfindən sadələşdirilmiş vergini Vergi Məcəlləsinin 219.3–cü maddəsində müəyyən olunmuş formada vergitutma obyektinin hər bir kvadrat metrinə görə 10 Azn məbləğinə ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalarına görə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müəyyən etmiş olduğu əmsalları tətbiq etməklə ödənilməlidir.⁴ Bina (mənzil) tikintisini həyata keçirən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 220.8–ci maddəsinə müvafiq olaraq ödənilməli

³ Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirinin 30.12.2015 – ci il tarixli 1517040102028100 № - li əmri ilə təsdiq edilmiş “Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilmiş ƏDV –nin və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması” Qaydası Maddə 1.3

⁴ Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirinin 30.12.2015 – ci il tarixli 1517040102028100 № - li əmri ilə təsdiq edilmiş “Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilmiş ƏDV –nin və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması” Qaydası Maddə 2.1.1

olan sadələşdirilmiş vergi məbləğini Vergi Məcəlləsinin 219.3 – cü bəndində göstərilmiş vergitutma obyektinin hər bir kvadrat metrinə görə 45AzN olan məbləğə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş ölkəmizin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalarına görə əmsalları tətbiq olunmaqla, qeyri –yaşayış sahələri üzrə isə hesablanmış məbləğə əlavə olaraq da 1,5 əmsal tətbiq edilməklə hesablanır.⁵ Bu Qaydanın 2.1.1- ci bəndindəki metod seçildikdə isə vergilərin yenidən hesablanması həyata keçirilmir. Lakin bu Qaydanın 2.1.2–ci bəndində göstərilmiş metod tətbiq edildikdə tikinti obyektinə üzrə aidiyyəti dövrlər üçün təqdim olunmuş bəyannamələr əsasında hesablanmış ƏDV və sadələşdirilmiş verginin məbləğləri azaldılır. Belə hal baş verdiyi zaman əvvəlki dövrlərə görə hesablanan ƏDV məbləğinin azaldılması 2015 – ci ilin dekabr ayı üzrə təqdim edilmiş ƏDV – nin bəyannaməsində Vergi Məcəlləsinin 163- cü maddəsinə müvafiq formada dəqiqləşdirilir. Adıçəkilən Qaydanın 2.1.2–ci müddəasında göstərilən qaydada vergitutma metodu tətbiq etməyi seçən vergi ödəyicisi tərəfindən əvvəlki dövrlərə görə hesablanan sadələşdirilmiş verginin məbləği həmin vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim olunan “01.01.2016–cı il tarixinədək tikinti obyektinin tikinti–quraşdırma işlərinə başlanılması barəsində məlumat forması“ –na uyğun formada müvafiq vergi orqanı tərəfindən yenidən hesablanır. Bu qaydanın 2.1.2–ci bəndində göstərilmiş vergitutma metodunu tətbiq etməyi seçməyən hüquqi və ya fiziki şəxs olan vergi ödəyiciləri tərəfindən isə əvvəlki dövrlər üçün hesablanan sadələşdirilmiş verginin məbləğinin həmin vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim olunmuş “ 01.01.2016 – cı il tarixinədək tikinti obyektinin tikinti– quraşdırma işlərinə başlanılması barədə məlumat forması“ əsasında müvafiq vergi orqanı tərəfindən azaldılır. Gəlir(mənfəət) vergisi isə Vergi Məcəlləsinin müvafiq müddəalarına uyğun şəkildə vergi ödəyiciləri tərəfindən

⁵ Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirinin 30.12.2015 – ci il tarixli 1517040102028100 № - li əmri ilə təsdiq edilmiş “Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilmiş ƏDV – nin və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması” Qaydası Maddə 2.1.2

bəyannamə təqdim edilməklə hesablanır.⁶ ƏDV üzrə isə vergilərin yenidən hesablanması aparılmır.

İndi isə mövzumuzla birbaşa bağlı olan digər bir hüquqi sənədin müddəaları ilə yaxından tanış olaq. Nəzərdə tutduğum bu hüquqi sənəd Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsidir. Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti qanunvericiliyi ölkəmizdə həyata keçirilən şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını və prinsipləri, eləcə də, dövlətin, bələdiyyələrin, fiziki və ya hüquqi şəxslərin tikinti fəaliyyətinin göstərilməsi sahəsində hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Haqqında danışdığımız Məcəllə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, bunlarla yanaşı bu Məcəllədən və digər normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir. Bu Məcəllənin müddəalarına əsasən şəhərsalma və tikinti fəaliyyəti sahəsində dövlətin malik olduğu səlahiyyətlərə aşağıdakılar daxildir: ərazinin planlaşdırılması, sənədlərin hazırlanmasına və həmin sənədlərin tələblərinə əməl olunmasına dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi, şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin həyata keçirilməsində vahid informasiya təminatı sisteminin təşkil olunması və onun tətbiqi qaydalarının müəyyənləşdirilməsi, tikintinin aparılmasına icazənin verilməsi, tikinti layihələrinin ekspertizadan keçirilməsinin təşkil edilməsi, şəhərsalma və tikintiyə aid normativ sənədlərin hazırlanması və onların qəbulu və s. Şəhərsalma və tikinti fəaliyyəti sahəsində dövlətin malik olduğu səlahiyyətlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir.⁷

Respublikamızda həyata keçirilən şəhərsalma və tikinti fəaliyyəti müəyyən prinsiplər əsasında həyata keçirilir. Şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin aparılması zamanı tətbiq edilən əsas prinsiplərə isə bunlar aiddir: təhlükəsizliyin təmini, ekoloji təhlükəsizliyin və ətraf mühitin mühafizəsinin təmin olunması, şəhərsalma

⁶ Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirinin 30.12.2015 – ci il tarixli 1517040102028100 № - li əmri ilə təsdiq edilmiş “Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilmiş ƏDV – nin və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması” Qaydası Maddə 2.2.3

⁷ Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi Maddə 5.2

sənədlərinə uyğunluğun təmin olunması, tarixi landşaftın və mədəni irs obyektlərinin müdafiə olunması.

Həyata keçirilən tikinti layihələri şəhərsalma sənədlərinin, o cümlədən də müfəssəl planın müəyyənləşdirdiyi tələblərə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Belə bir plan olmadıqda və yaxud onun müddəti bitmiş olduqda tikinti layihələrinə onların həyata keçiriləcəkləri ərazinin planlaşdırılmasının sənədlərinə, həmçinin də müfəssəl planın hazırlanması prosesində nəzərə alınan tələblərə uyğun olduqda və aşağıda göstəriləcək şərtlərin birgə mövcud olduğu hallarda yol verilə bilər:

✓ Tikintisi nəzərdə tutulmuş obyekt istifadə növünə və miqyasına görə mövcud tikililərlə uyğun olduğu zaman;

✓ Meşə və kənd təsərrüfat ilə bağlı olan fəaliyyətin həyata keçirildiyi zaman.

Şəhərsalma və tikintiyə dair normativ sənədlər sistemi əhali üçün sağlam və təhlükəsiz yaşayış şəraiti, iş və istirahət mühitinin yaradılması məqsədinə xidmət edir. Şəhərsalma və tikintiyə aid normativ sənədlər siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hər il üçün dövrü olaraq dərc olunur. Şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı şəhərsalma və tikintiyə aid normativ sənədlərin tələblərinə riayət olunması vacib şərtidir.

Şəhərsalma və tikintiyə aid normativ sənədlər toplusuna aşağıdakılar aid edilir:

- ərazinin planlaşdırılması sənədləri, normaları və qaydaları, həmçinin də şəhərsalma əsaslandırılması ilə əlaqədar olan texniki normativ hüquqi aktların toplusu;

- dövlət şəhərsalma kadastrının aparılmasına aid texniki normativ hüquqi aktlar;

- tikintidə istifadəsi nəzərdə tutulmuş materialların və məmulatların standartlaşdırılması, sertifikatlaşdırılması, geodeziya, mühəndis axtarış və tikinti işlərinin təşkili, sözü gedən tikinti obyektinin istismarına icazənin alınması ilə bağlı təşkilati-metodiki xarakterli texniki normativ hüquqi aktlar;

- tikinti obyektlərinin etibarlılıq göstəriciləri, yanğın və partlayışların baş verməsi halına qarşı təhlükəsizliyin təmini, təbii və texnogen xarakterli zərərli (təhlükəli) təsirlərdən müdafiə olunma tələblərini, tikinti materiallarının, məmulat və eləcə də, konstruksiya hissələrinin keyfiyyət və uyğunluğunu təsdiq edən texniki normativ hüquqi aktlar;

- tikinti obyektlərinin, bununla yanaşı, magistral boru kəmərləri və kommunikasiyaların layihələndirilməsi və tikilməsi ilə bağlı olan texniki normativ hüquqi aktlar;

- yaşayış məntəqələrinin, yaxud onların hissələrinin, ayrı-ayrı tikinti obyektlərinin mühəndis-kommunikasiya təminatına aid texniki normativ hüquqi aktlar;

- tikinti obyektlərinin layihələndirilməsi prosesində və tikintisi zamanı mülki müdafiə ilə əlaqədar olan tələblərin təmin edilməsinə aid texniki normativ hüquqi aktlar;

- Şəhərsalma və tikintiyə aid normativ sənədlər sisteminin əsasını təşkil edən bu Məcəllə və digər normativ hüquqi aktlar. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxmış olduğu beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan hallarda xarici dövlətlərin və ya beynəlxalq təşkilatların şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinə dair normativ və standartları da Azərbaycan Respublikasının ərazisində tətbiq edilə bilər.

Şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı tikintidə istifadə olunan tikinti materialları və məmulatları tikintinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasına və layihə qərarlarının tələblərinə, eləcə də tikinti işlərinin təyinatına və xüsusiyyətlərinə uyğun olan formada seçilməlidir. Tikintidə istifadə olunan materialların və məmulatların mütləq şəkildə uyğunluq sertifikatı olmalıdır. Tikinti prosesində yalnız sertifikatlaşdırılmış və yanğın təhlükəsizliyinə aid qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olan tikinti materiallarından və məmulatlarından istifadə olunmalıdır. İstifadə edilən tikinti materialları və məmulatları nişanlanmadıqda və ya qanunsuz şəkildə nişanlaşdıqda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həmin materiallardan və məmulatlardan istifadə olunmasını qadağan etməlidir. Tikinti

materialları və məmulatlarının keyfiyyətliliyinə və təhlükəsizliyinə aid edilən tələblər qanunvericiliklə, beynəlxalq təşkilatların və yaxud xarici dövlətlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan müvafiq standartlara uyğun şəkildə tənzimlənir.

Tikinti prosesinə başlanılmasına dair tikintiyə icazə verən müvafiq orqanın əsas öhdəliyinə tikintinin aparılmasına icazə verən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı sifarişçiyə tikintiyə icazə verilməsi barədə qərar və xüsusi nişanı təqdim etdikdən sonra növbəti 3 iş günü müdətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanını məlumatlandırması aiddir. Tikintisinə icazə alındıqdan sonra həyata keçirilməsinə başlanılan tikinti layihələrinin tərkibi aşağıdakı bölmələrdən ibarət olmalıdır:

- Mühəndis-axtarış işləri;
- Tikintinin aparılacağı ərazinin baş planı;
- Memarlıq-planlaşdırma və konstruksiya bölməsi;
- Mühəndis-kommunikasiya təminatı bölməsi;
- Ekoloji təhlükəsizlik bölməsi;
- Tikinti işlərinin təşkil edilmə bölməsi.

Tikinti prosesinə başlandıqdan sonra tikintinin aparılması prosesi nəzarət altında həyata keçirilməlidir. Aparılan tikintiyə nəzarətin həyata keçirilməsində məqsəd obyektin şəhərsalma və tikintiyə dair normativ sənədlər toplusunun tələblərinə əməl olunmaqla tikilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Tikintiyə nəzarətin həyata keçirilməsinin aşağıdakı formaları mövcuddur:

- ✓ Dövlət nəzarəti;
- ✓ Texniki nəzarət;
- ✓ Müəllif nəzarəti;
- ✓ Daxili əməliyyat nəzarəti.

Vergi nəzarətinin metodlarını müxtəlif əlamətlərə görə qruplaşdırma bilərik. Məsələn, tətbiq olunan üsulların oxşarlıq dərəcələrinə görə, onların əməktutumluluğuna görə, yoxlayıcıların ixtisas dərəcələrinə görə və s. Bu əlamətlərə

uyğun olaraq vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi metodlarını aşağıdakı qruplar şəklində də fərqləndirə bilərik:

- ✓ Sənədli nəzarət metodları;
- ✓ Faktiki nəzarət metodları;
- ✓ Hesablama-analitik metodlar;
- ✓ Informativ metodlar.

Sənədli nəzarət metodlarına iki əsas altqrup daxli edilir:

1. Təşkilati-hüquqi metodlar- bu tip metodlara əsasən sənədlərin tələb olunması və lazımi sənədlərin götürülməsi aid edilir.

2. Sənədlərin təhlilinə, yəni öyrənilməsinə əsaslanan üsullara isə bunlar daxildir: mövcud sənədlərin doğruluğunun və dürüstlüyünün, tərtibi qaydalarına riayət edilməsinin yoxlanılması; normativ yoxlama; sənəd və uçot registrlərinin hesabi formada yoxlanılması; əldə edilmiş sənədlərin uçot qeydləri ilə uyğunluğunun yoxlanılması, mühasib yazılışlarının əsaslılığının öyrənilməsi və s.

Faktiki nəzarət metodlarına vergi ödəyicilərinin vergi məbləğlərinin tam və dəqiq heablanması və eyni zamanda onların vaxtli-vaxtında büdcəyə ödənilməsi üzrə öhdəkilərinin yerinə yetirilməsi və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə nəzarətlə əlaqədar olan metodlar daxildir.

Vergi yoxlamalarının həyata keçirilməsi prosesində tətbiq edilən hesablama-analitik metodlarının aşağıda göstərilən iki qrupa fərqləndirilir:

1. Köməkçi metodlar;
2. Qeyri-ənənəvi, yəni dolaylı metodlar

Köməkçi metodlar vergi nəzarətinin həyata keçirilməsinin sənədli və faktiki nəzarət metodlarına olan nisbətdə ikinci dərəcəli xarakterə malikdir və vergi qanunpozuntularının və vergi cinayətlərinin aşkar olunması məqsədilə yoxlanılan tikinti obyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin kompleks öyrənilməsi və tədqiq olunmasına yönəldilmişdir.

Qeyri-ənənəvi, yəni dolayi metodlara isə vergitutma məqsədləri üçün bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi və tətbiq olunması, tikinti müəssisənin fəaliyyətinin daxili və xarici müqayisəli təhlil metodları, xüsusi kapitalin təhlili metodları və s. daxildir. Vergi nəzarətinin informativ metodlarının əsas məqsədinə əvvəlki 3 qrupa aid olan metodların inkişafına görə əlavə informasiyaların əldə edilməsi aid edilir. Buraya aiddir:

- Vergi ödəyicilərindən və izahatların və yazılı arayışların tələb edilməsi və alınması;
- Vergi ödəyicilərinin hüquq və məsuliyyətləri barədə təlimatlandırılması və mövcud qanunvericiliyin izah olunması.

Zəruri hallarda isə vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı, eləcə də vergi yoxlamalarının keçirilməsi zamanı konkret hərəkətlərin aparılmasında iştirak etmək üçün müqavilə əsasında ekspert də cəlb edilə bilər. Vergi ekspertizası mühasibat uçotu nəzəriyyəsi, müəssisələrin iqtisadiyyatı, valyuta tənzimlənməsi, həmçinin valyuta nəzarəti və digər sahələrdə mütəxəssislər tərəfindən aparılır. Vergi ekspertizasının predmeti təsərrüfatçılıq subyektlərinin tədqiq edilən əməliyyatlarının, hərəkətlərinin və sənədlərin məzmununun vergi qanunvericiliyinin və mühasibat uçotunun tələblərinə uyğunluğunu təsdiqi, yaxud rədd edən şəraitin müəyyən olunması hesab olunur. Vergi ekspertizasının zəruriliyi vergi hüquq pozuntularının olması barədə məlumatların mövcudluğu zamanı müstəqil qiymətləndirməyə ehtiyac duyulduqda yaranır. Vergi hüquq münasibətlərində ekspertizanın predmetinə aşağıdakılar daxil edilir:

- mülkiyyətçi tərəfindən öz mülkiyyətinin (gəlirlərinin və digər əmlakının) idarə edilməsi ilə əlaqədar olan sərəncamlarının təsiri ilə müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin həcm göstəriciləri;

- mülkiyyətçinin və ya kreditorların vəsaitlərinin təşkilatın fəaliyyəti ilə bağlı olmayan məqsədlərdə (vəsaitlərin sərəncamçısının şəxsi məqsədləri üçün) istifadə edilməsi faktları;

- ödənilməmiş vergilərə uyğun olan vəsaitlərin müəssisənin fəaliyyətinin digər məqsədlərinə və yaxud vəsait sərəncamçılarının şəxsi məqsədlərinə xərclənməsi nəticəsində vergilərin ödənilməməsi faktları;

- müəssisənin həyata keçirdiyi əməliyyatların məzmununun və onun fəaliyyətinin faktiki nəticələrinin ilkin sənədlərdə, mühasibat uçotunda və eləcə də hesabatında düzgün göstərilməməsi faktları.

2.2 Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma xüsusiyyətləri və vergilərin hesablanması metodikası

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər dedikdə, özünə məxsus və ya cəlb edilən vəsait hesabına əhalinin fərdi (şəxsi) ehtiyaclarını ödəmək və ya kommersiya məqsədləri üçün öz gücü ilə və ya müvafiq ixtisaslı peşəkar sifarişçi və ya podratçı cəlb etməklə bina tikdirən, habelə bu tikintinin və ya başa çatmış obyektin mülkiyyətçisi olan hüquqi və ya fiziki şəxslər başa düşülür.⁸

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində ölkəmizdə olan mövcud vergi sistemi 3 əsas prinsip əsasında təşkil edilmişdir:

1. Neytrallıq prinsipi;
2. Ədalətlilik prinsipi;
3. Sadəlik prinsipi.

Vergi sisteminin neytrallığı dedikdə bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər vergi standartlarının təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Belə ki, ayrı – ayrı müəssisələr mallarının hamısını və ya müəyyən bir hissəsini rüsumsuz olaraq xaricdən gətirməklə və yerli bazarlarda vergi ödəmədikdə bazarda qiymətin stabilliyi pozulur, bunun da nəticəsində məhsul idxal edənlər daha çox gəlir əldə etmiş olurlar. Bu isə öz

⁸ <http://www.taxes.gov.az/uploads/2015/mecelle/binatikintisi.pdf>

növbəsində ölkədə qaçaqmalçılığa, vergidən yayınma hallarına və son olaraq da iqtisadi tənəzzülə gətirib çıxarır.

Vergi sisteminin ədalətlik prinsipi hüquqi və fiziki şəxslərin müxtəlif kateqoriyalarına aid olan hər bir vergi ödəyicisinin mənafeələrinə toxunmadan, büdcə sistemini kifayət qədər vəsaitlə təmin edilməsi şərti ilə vergilərin bərabər şəkildə toplanılmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə desək, ədalətlik prinsipi ilə yanaşı vergi ödəyicilərinin mənafeələrinin qorunub–saxlanması da zəruri haldır.

Vergi sisteminin digər bir əsas prinsipi isə sadəlik prinsipidir. Yeni iqtisadi şəraitdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizdə də mürəkkəb və geniş differensiya edilmiş vergi proqramlarının həyata keçirilməsində müəyyən çətinliklər yaranır. Onların işlənilib– hazırlanması, tətbiq edilməsi və onlara nəzarət geniş inzibatçılıq şəbəkəsi və çoxsaylı işçilər tələb edir. Büdcə kəsrləri olan ölkələrdə isə bu cür proqramların həyata keçirilməsi baş tutmur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergiyiğan və nəzarət edən bir orqan kimi vergi inzibati idarəsi ilə yanaşı, cəzalandırılan orqan kimi vergi polisindən də geniş istifadə olunur. Bu orqanın əməkdaşları tərəfindən onların saxlanılmasına ayrılan dövlət vəsaitlərindən çox vergilər yığılır. Sadələdiyimiz prinsiplərə düzgün əməl edilməsi ölkədə səmərəli vergi sisteminin inkişafına təsir edən əsas meyarlardan biridir. Hal–hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi respublikamızda da istiqamətdə cari məsələlərin həll edilməsi üçün əsaslı tədbirlər toplusundan istifadə olunmaqdadır.

Tikinti sektorunda vergi tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Vergi və vergitutma sisteminin mahiyyəti və səmərəliliyi milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesi zamanı açılır. Demək ki, vergitutma sisteminin köməkliyi ilə dövlət həm öz xərclərini ödəmiş olur, həm milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesini həyata keçirir və həm də makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyatı tənzimləmiş olur. Ümumiyyətlə, iqtisadçılar tərəfindən vergitutma və onu metodikası haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürülməkdədir. Lakin müasir şəraitdə vergitutmanın aşağıda göstərilən metodika əsasında həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir:

1.Vergi dərəcələri və onların ödənilməsi prosesi vergi ödəyicisinin gəlirlərinə mütənasib şəkildə tənzimlənməlidir. Müxtəlif fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə imkanları bərabər olmadığından onlar üçün differensial vergi tarifləri tətbiq edilməli və gəlirdən tutulan vergilər progressiv olmalıdır, lakin bu prinsipə bir çox hallarda riayət edilmir ki, bu da hər bir ölkədə vergi sistemindəki özünəməxsusluq ilə səciyyələnir.

2.Gəlirlərdə vergitutmanın ikili xarakter daşımamasından ötrü bütün imkanlardan səmərəli şəkildə istifadə edilməlidir.

3.Vergilərin ödənilməsində zərurilik. Vergi sistemi elə tənzimlənməlidir ki, vergi ödəyicisində vergidən yayınma halları müşahidə edilməsin. Bunun üçün cərimə və sanksiyaların tətbiq edilməsi büdcəyə ödənişlərdə yayınma hallarının aradan qaldırılmasında köməkçi vasitə ola bilər.

4.Vergilərin hesablanması və ödənilməsi prosedurası sadə və möhkəm olmalıdır. Vergi ödəyiciləri üçün vergiləri tam və zamanında ödəyə bilməsi üçün əlverişli və münasib şərait yaradılmalıdır.

5.Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün vergitutma sisteminin rolu xüsusi olaraq göz önündə saxlanılmalıdır.

Belə ki, vergitutma sistemi Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artımında və respublika iqtisadiyyatının prespektiv inkişafı istiqamətində səmərəli bir alət kimi geniş istifadə edilməkdədir. Bunun üçün tikinti sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin Ümumi daxildə Məhsulda xüsusi çəkisinin aparılan siyasət nəticəsində illər üzrə necə dəyişdiyinə aşağıdakı cədvəlin köməkliyi ilə şahid ola bilərik:

Cədvəl 2.1⁹

Tikinti sahəsində yaranmış əlavə dəyərin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi

⁹ <http://www.stat.gov.az/source/construction/>

İllər	Faizlə
2000	6,5
2001	5,8
2002	8,7
2003	11,2
2004	12,5
2005	9,0
2006	7,7
2007	6,4
2008	7,0
2009	7,2
2010	8,1
2011	8,0
2012	10,1
2013	11,6
2014	12,6
2015	12,1

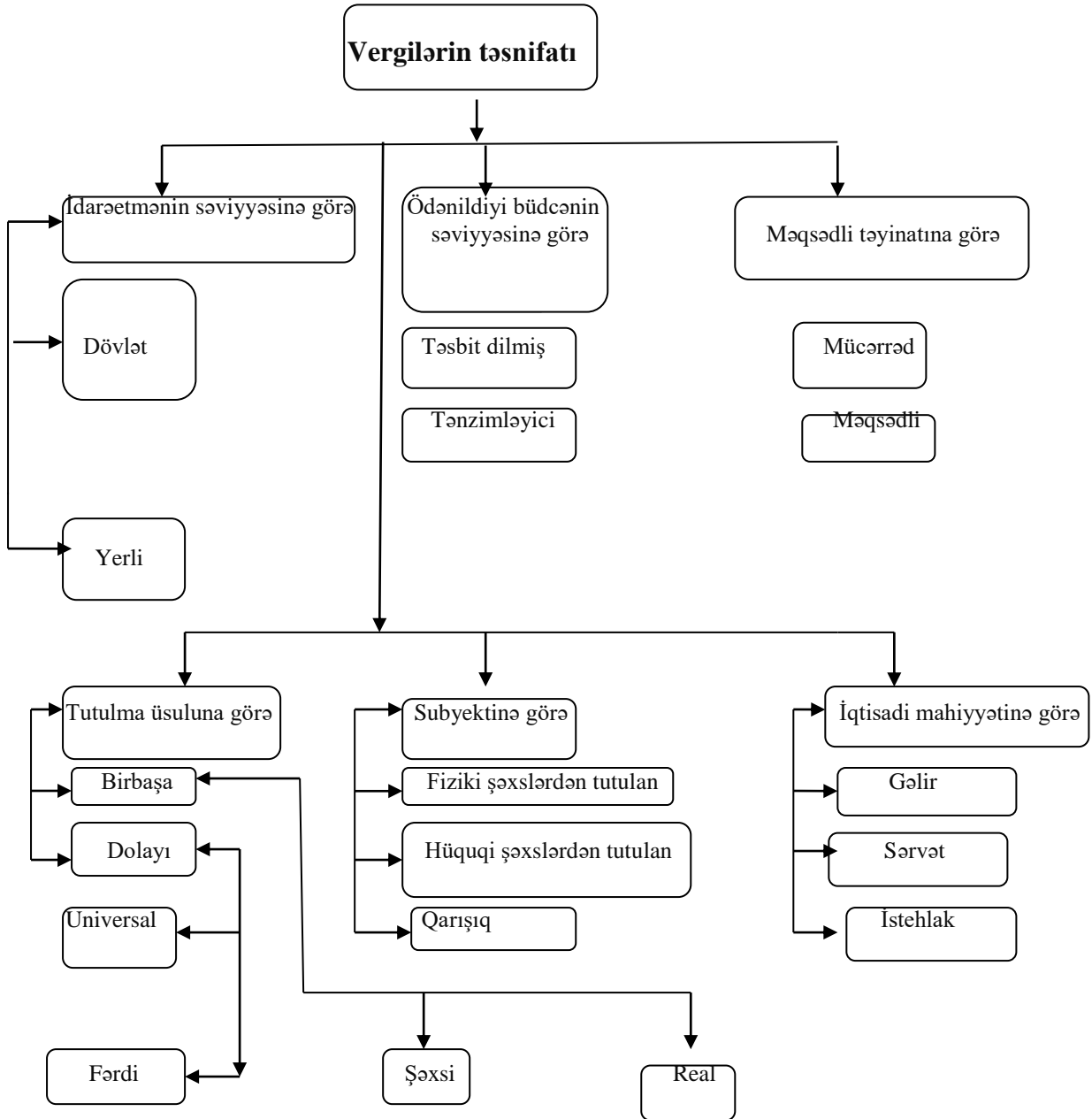
Tikinti müəssisələrinə tətbiq edilən vergilərin iqtisadi təbiətinin təhlili onun çoxtərəfli mahiyyətini dərk etmək üçün şərait yaradır. Vergilərin nəzəri cəhətdən iqtisadi mahiyyəti onun tətbiq edilmə mənbəyinin, ictimai istehsalın və bütövlükdə xalq təsərrüfatının iştirakçılarına etdiyi təsirin ümummilli gəlirlə olan mütənasibliyidir.

Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, tikinti sektorunda vergitutmanın təsnifləşdirilməsi bazar münasibətləri şəraitində öz əhəmiyyətini daha da artırır və həmçinin vergi yükünün də əmlak və xidmətlərin istehlakçısının üzərinə keçirilməsi dərəcəsini qiymətləndirmək üçün istifadə edilir. Vergilər 2 əsas növ üzrə qruplaşdırılır. Bunlardan biri birbaşa vergilər, digəri isə dolaylı vergilərdir. Birbaşa vergilərə müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, torpaq vergisi, hüquqi şəxslərdən tutulan əmlak vergisi, mədən vergisi və s. vergilər aiddir. Dolaylı vergilərə isə əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi və s. vergi növləri aid edilir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinə nəzər salsaq görə bilərik ki, tikinti müəssisələrinə tətbiq edilən vergi gəlirlərinin strukturunda birbaşa vergilərin rolu

daha böyükdür. Belə ki, həmin göstəricilər ABŞ –da 91,1 %, Yaponiyada 71,2 %, İngiltərədə 54,3 %, AFR – də 44.1 %, Rusiyada isə 35 % təşkil etməkdədir.

İndi isə hazırkı dövrdə ölkəmizdə tətbiq edilən vergitutma sisteminin strukturunu aşağıdakı sxemin köməkliliyi ilə nəzərdən keçirək:

Sxem 2.2

Tikinti sektorunda vergi mexanizminə ciddi şəkildə baxılmalı, tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərin üzərlərinə düşən vergi öhdəliklərini vaxtlı – vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirilməsinə ciddi şəkildə nəzarət tələb olunmalıdır.

Tikinti sektorunda tətbiq olunan vergi mexanizminin qiymətləndirilməsində əsas meyar vergi daxilolmalarının məhsuldarlığıdır. Ona görə də şəxsi istifadəçilərin əlində cəmləşmiş dövlətin iqtisadi resursları dövlət tənzimləmə sisteminin vasitəsi ilə qorunmalıdır.

Vergi daxilolmalarının qiymətləndirmə prosesi zamanı Beynəlxalq Valyuta Fondunun qəbul etmiş olduğu əsas göstərici dövlət büdcəsinə daxil olan ayrı-ayrı vergi növlərinin gəlirlərinin, Ümumi Daxili Məhsula görə elastikliyidir. ÜDM–ə görə elastikliyi, ÜDM–un bir faiz artımına görə ayrı-ayrı vergilərin müvafiq surətdə artımıdır və o aşağıdakı qayda ilə hesablanır:

$$E(y) = \frac{x \Delta y}{y \Delta x}$$

Burada: x – vergi

y - ÜDM

Δx - vergi növünün əvvəlki ilə müqayisəsi

Δy – ÜDM –in əvvəlki ilə müqayisədə artımıdır.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin milli gəlirə nisbətində artımında vergi daxilolmalarının yüksək elastikliyi ilə fərqlənən vergi mexanizmindən istifadə olunması daha məqsədəuyğun hesab edilir. Yəni ki, burada vergi daxilomaları yeni vergi növləri müəyyən edilmədən və yaxud mövcud vergi dərəcələrini yüksəltmədən milli gəlirin artım tempindən sürətlə artır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində tikinti sektorunda vergitutma prinsiplərində, iqtisadiyyatın tələblərindən irəli gələn bir çox tənzimləmə və təkmilləşdirmə işlərinin görülməsi zəruridir. Tikinti sektorunda səmərəli, eləcə də elmi cəhətdən əsaslandırılmış vergitutma prinsiplərinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün təşəkkül tapan iqtisad–siyası sistemin xüsusiyyətlərini də nəzərə almaqla vergiyə cəlb edilmə sahəsində dünya təcrübəsindən istifadə edilməsi mütləqdir.

Ölkəmizdə uzun dövrlər ərzində tikinti sektorunun vergiyə cəlb olunması bir sıra digər sahələrdə olduğu kimi ümumi qaydada həyata keçirilmişdir. Belə ki, mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən dövriyyələrindən asılı olaraq mənfəət vergisi və ƏD –nin və ya

sadələşdirilmiş verginin, əmlak vergisi və məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş digər vergilərin ödəyiciləri olmuşlar. Lakin bu sahədəki vergidən yayınma halları mənzil tikintisinin vergiyə cəlb edilməsi mexanizminə yenidən baxılması və köklü dəyişikliklərin edilməsi zərurətini yaratmışdır ki, bunun da nəticəsində hər birimizə məlum olduğu kimi yaxın tarixdə Vergi Məcəlləsinə, xüsusilə də tikinti sektorunun vergiyə cəlb edilməsinə dair maddələrə bir sıra əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

2.3 Mənzil tikintisi təşkilatlarında vergitutma problemlərinin tədqiqi

Əhalidən, müəssisə və təşkilatlardan dövlətin yığdığı, Respublika və yaxud yerli büdcələrin gəlirlərinə aid edilən məcburi ödənişlərə vergi deyilir.

Vergidən cəmiyyətin iqtisadi və sosial inkişafə məsələlərinə uyğun olaraq gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsini təmin edən bir maliyyə münasibətləri forması kimi istifadə olunur.

Verginin əsas funksiyalarına aşağıdakılar aiddir:

1.Fiskal (büdcə) funksiyası. Bu funksiyanın əsas vəzifəsi vergilərin mərkəzləşdirilmiş qaydada toplanması əsasında dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Fiskal funksiyanın köməkliyi ilə vergilərin əsas ictimai funksiyası olan büdcə sistemində və qeyri-büdcə təşkilatlarında toplanan və dövlətin öz funksiyalarını (sosial, müdafiə, təbiəti mühafizə və s.) həyata keçirmək üçün gərəkli olan maliyyə nəticələrinin formalaşmasının realizə olunmasıdır. Vergi sisteminin ən əsas funksiyalarından biri olan fiskal, yəni büdcə funksiyası aşağıdakı ictimai tələblərə cavab verməlidir:

- iqtisadiyyatda dövrü tərəddüdlərin hamarlaşdırılmasına;
- iqtisadi artım prosesinin sürətinin yüksəldilməsinə;
- əhalinin tam məşğulluğuna nail olunmasına;
- inflyasiyanın mülayim sürətdə olmasına nail olunmasına.

Fiskal funksiyanın əsas alətləri isə aşağıdakılardır:

- müxtəlif növ vergilər və onların vergi dərəcələri ilə manipulyasiyalar edilməsi;
- transfert ödənişləri;
- dövlət xərclərinin bu kimi digər növləri.

2) Nəzarət funksiyası. Bu funksiya vergi yığımlarının miqdarının əks etdirilməsi və onları dövlətin maliyyə xərclərinə olan ehtiyacları ilə müqayisə edərək vergi sistemi və büdcə siyasətində lazımi dəyişikliklər etmək imkanının yaradılmasında istifadə olunur;

3) Bölüşdürmə funksiyası. Bu funksiya ictimai istehsalın yenidən istehsalı prosesinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş tənzimləyici xarakter daşımaqdadır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz 3 funksiya ilə yanaşı vergi tənzimlənməsinin 2 yarımfunksiyası da vardır - həvəsləndirici və təkrar istehsaledici. Həvəsləndirici funksiya vergi imtiyazları sistemində malik olması ilə xarakterizə olunur. Təkrar istehsaledici yarımfunksiyaya isə su təsərrüfatı sistemlərindən götürülmüş suya, təbii ehtiyatlardan ehtiyatlara istifadəyə görə edilən ödənişlər və digər ehtiyatlara dair vergilər daxildir.

Vergiqoyma obyektləri- gəlir (mənfəət), əmlak haqqı, müxtəlif malların dəyəri, qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlar, ayrı-ayrı fəaliyyət növləri, təbii ehtiyatlardan istifadə, hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakı, əmlakın verilməsi və s. bu kimi qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmiş digər obyektlərdir.

Qoyulma növünə görə vergilər birbaşa və dolaylı vergilər şəklində qruplaşdırılır. Birbaşa vergilərə mənfəət vergisi, mülkiyyət və ehtiyatlara görə bilavasitə vergi ödəyicisindən tutulan vergilər aiddir. Dolaylı vergilər isə təsərrüfat əməliyyatları ilə əlaqədar olan və xüsusi əlavələr şəklində dövlət büdcəsinin xeyrinə yığımlar aiddir. Bunlara aksizlər, malın istehlakı və dövriyyəsinə qoyulan vergilər, bağışlanma və mirasa malik olmaq və s. üzrə vergilər aiddir.

" Azərbaycan Respublikası Vergi sisteminin əsasları haqqında" Qanuna əsasən ölkə ərazisində toplanan bütün vergilər aşağıdakı qruplara bölünür:

- AR ərazisinin hər yerində toplanılan və dövlət büdcəsinə yığılan vergilər (müəssisənin gəlirindən ödənilən vergi, əlavə dəyər vergisi, aksizlərdən vergi, fiziki şəxslərdən alınan gəlir vergisi, gömrük vergisi və s.);

- Respublika-milli ərazi və inzibati törəmə idarələrinin tərəfindən toplanılan və respublika büdcəsinə göndərilən (müəssisələrin gəlirindən tutulan vergi, meşə resursları və təbiətdən istifadəyə görə vergi və s.);

- Yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən toplanaraq yerli bücəyə göndərilən (fiziki şəxslərin gəlir vergisi, torpaq vergisi, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən tutulan qeydiyyat vergisi və bir sıra digər bu kimi vergi növləri) vergilər.

Son dövrlərə qədər ölkəmizdə dövlətin xeyrinə olan çoxkanallı ayırmalar sistemi məcburi idi. Müəssisələr mülkiyyət formasından və eləcə də idarə aidliyindən asılı olaraq müxtəlif vergilər ödəyirdilər. Yaradılmış müasir vergi sistemi isə vergi ödəyicilərinin hamısı üçün vahid prinsiplərə əsaslanmaqdadır. Bu prinsiplərə aiddir:

- 1) Mülkiyyət formalarının bərabərliyi;
- 2) Vergi dərəcələrinin və vergi imtiyazlarının müəyyənlaşdırilməsinə vahid yanaşma (tutulma vahidi üzrə verginin həcmi) ;
- 3) Bütün mənfəət növlərinin uçota alınması;
- 4) Vergitutulmanın birdəfəliyi.

Hal- hazırda respublikamızda aparılan tikintilər dövlətin tikinti sektoruna göstərdiyi xüsusi qayğının bariz nümunəsidir. SSRİ - dövründən fərqli olaraq müasir dövrdə "tikinti sahəsi" dedikdə müstəqil bir fəaliyyət növü başa düşülür. Sahibkarlıq fəaliyyətinin bu növ ilə Azərbaycan Respublikasında yaşayan istənilən fiziki və ya hüquqi şəxs məşğul ola bilər.

Tikinti sektoruna dövlət tərəfindən daimi nəzarətin olması məqsədəuyğun hal hesab olunur. Bu nəzarət əsasən tikintinin norma və qaydalara uyğun həyata keçirilməsindən ibarət olmalıdır. Bu fikirlər bəzən bazar iqtisadiyyatının qanunlarına

zidd kimi görünsə də, onun fəsadları insanların həyati təhlükəsizliyi bahasına başa gəlir.

Müasir dövrdə ölkəmizdə sosial infrastrukturun yenidən qurulması, iqtisadiyyatın neft amilindən olan asılılığının qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi hesabına aradan qaldırılması istiqamətində kompleks tədbirlər sistemi həyata keçirilməkdədir. Bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial - iqtisadi inkişafı dövlət proqramı" (2004-2008-ci illər üzrə təsdiqlənmişdir) ni misal göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu fərmanın davamı olaraq 14 aprel 2009 - cu ildə Respublika Prezidenti "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial - iqtisadi inkişafı dövlət proqramı" (2009-2013-cü illər üçün nəzərdə tutulub). Məhz imzalanmış bu fərmanlardan sonra ölkə daxilində müasir tələblərə cavab verən yeni firma və şirkətlər fəaliyyətə başladılar.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində Azərbaycan Respublikasında tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən firma və təşkilatlar, tikinti kompleksləri aşağıdakı vergiləri ödəməlidirlər:

1. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
2. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
3. Əlavə dəyər vergisi;
4. Aksizlər;
5. Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
6. Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
7. Yol vergisi;
8. Mədən vergisi;
9. Sadələşdirilmiş vergi.

Uzun müddət ərzində mənzil tikintisi sektorunda vergiyə cəlb olunma bir sıra digər sahələrdə olduğu kimi ümumi qaydada həyata keçirilmişdir. Belə ki, mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri Vergi Məcəlləsinə əsasən dövriyyəsiindən asılı olaraq mənfəət vergisini və ƏDV-nin və ya sadələşdirilmiş vergini, əmlak və məəcəlləyə uyğun olaraq nəzərdə tutulmuş digər vergilərin ödəyiciləri olmuşlar. Lakin bu sahədə olan vergidən yayınma halları mənzil tikintisinin vergiyə cəlb edilməsi mexanizminə yenidən baxılması və köklü dəyişikliklərin aparılması zərurətini yaratdı.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın bazar münasibətlərinin tələbatlarına cavab verməsi baxımından ölkəmizdə tətbiq olunan müxtəlif vergi növlərinin dərəcələrinin real vəziyyətə uyğun olması məqsədəuyğundur. Buna görə də, vergi mexanizminin düzgün tətbiqi zamanı vergi mədəniyyətinə və verginin ədalətlik prinsipinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Respublikamızda vergi mədəniyyətinin hələ mükəmməl formalaşdığını deməyimiz həqiqətə çox da uyğun olmaz. Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, Azərbaycan kimi ölkələrdə əhalidən vergi mədəniyyətinin lazımi səviyyədə olmasını gözləmək hələki mümkün deyil. Vergi mədəniyyəti özlüyündə illər boyu formalaşan bir sistem hesab olunur. Ona görə də, respublikada tətbiq olunan vergi mexanizminin əsl tələb olunan səviyyəsinə əhalimiz mənəvi və psixoloji cəhətdən tam hazır deyildir. Bunun üçün də vergiqoymada vergi ödəyiciləri ilə dövlət vergi xidməti orqanları arasında ədalətli münasibətlər, yəni ki, müxtəlif kateqoriyalardan olan vergi subyektlərindən vergi vəsaitlərinin bərabər dərəcələrdə tutulması imkanını təmin etmək həlledici şərtlərdən biri hesab olunmalıdır.

Tikinti təşkilatlarında audit aparılarkən nəzərdə tutulmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq: - mənzillərin təmiri və tikintisini ¹⁰ nəğd pul hesablaşmalarını nəzarət-kassa aparatları vasitəsilə həyata keçirmək tələb olunmur; - tikinti və təmir meydançaları, quraşdırma və ya yığma obyektləri, eləcə də bu cür obyektlərlə bağlı nəzarət fəaliyyətinin həyata

¹⁰ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 16

keçirmək daimi nümayəndəlik hesab edilir¹¹ ; - tikinti və ya quraşdırma və yaxud bunlarla bağlı olan xidmətlərin və işlərin vergi ili ərzində başa çatdırılmadığı halda bağlanmış müqavilələr, habelə göstərilən işlərin başladığı gündən 6 aydan çox olan müddət ərzində başa çatdırılmasını nəzərdə tutan müqavilələr "Uzunmüddətli müqavilə" hesab edilir¹². Tikinti sektorunu digər sahələrdən fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, istehsal tsikli (tikinti podratı müqaviləsinə əsasən tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsi müddəti), bir qayda olaraq bir neçə hesabat (vergi) ilini əhatə edir. Bu hal müəssisədə vergi auditinin aparılması məqsədilə vacib hal hesab edilir, çünki gəlirlərin qəbul edilməsi şərtlərinin yerinə yetirilməsi və gəlirlərin kəmiyyətinin müəyyən olunması qaydası tikinti-quraşdırma işlərinin təqdim olunmasından gəlirlərin uçotunun düzgünlüyünü təsdiq eləyən əsas kriteriya hesab edilir. Maliyyə nəticələrinin və mənfəət vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların yoxlanılması prosesində auditor tikinti-quraşdırma işlərinin, materialların, əsas vəsaitlərin və digər əmlakların təqdim olunmasından mənfəətin müəyyənləşdirilməsi; əsas vəsaitlərin və digər aktivlərin əvəzsiz olaraq verilməsi, maşın, mexanizm və əmlakın icarəyə verilməsinin nəticələrinin uçotda əks etdirilməsi ilə bağlı səhvləri aşkar etməlidir. Auditin gedişi zamanı vergi tutulan mənfəətin müəyyənləşdirilməsinin, mənfəət vergisinin tətbiq edilməsinin düzgünlüyü və tamlığı, büdcəyə cari vergi ödəmələrinin ödənilməsinin vaxtında həyata keçirilməsinin və tamlığının və mənfəət vergisi üzrə bəyannamənin tərtibinin düzgünlüyünü yoxlamalıdır.

Əgər vergi ödəyicisi hesablama metodu ilə uçot aparırsa, uzunmüddətli müqavilələrlə bağlı gəlir və bu gəlirdən çıxılan məbləğlər vergi ili ərzində müqavilələrin yerinə yetirilməsinin faktiki həcmələrinə uyğun olaraq uçota alınır¹³. Müqavilənin yerinə yetirilməsinin faktiki həcmi vergi ili ərzində çəkilmiş xərcin həmin müqavilədə nəzərdə tutulan ümumi qiymətləndirilən xərclərlə müqayisə

¹¹ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 19.2.5

¹² Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 138.1

¹³ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 138.2

edilməsi yolu ilə müəyyənləşdirilir ¹⁴. Vergi Məcəlləsinin 138-ci maddəsinin müddəaları mənzil tikintisi fəaliyyəti üzrə sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinə şamil edilmir. ¹⁵

Aksizli malların istehsalçıları və mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər ƏDV-nin ödəyiciləri sayılırlar ¹⁶.

Vergitutma məqsədləri üçün işlərin görüldüyü və ya xidmətlərin göstərildiyi yer, tikinti, tikinti - quraşdırma, təmir, bərpa işlərinin icra olunduğu yer sayılır ¹⁷.

Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı yaşayış fondlarının həyətəyən sahələri və vətəndaşlarının bağ sahələrinin tutduğu torpaqlara görə aşağıdakı cədvəldə göstərilən dərəcələr tətbiq olunur¹⁸

Cədvəl 2.3

Yaşayış Məntəqələri	Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar (manatla)		Yaşayış fondlarının, həyətəyən sahələrin torpaqları və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar (manatla)	
	10000 m ² -dək olduqda	10000 m ² - dən yuxarı olan sahə üçün	10000 m ² -dək olduqda	10000 m ² - dən yuxarı olan sahə üçün
Bakı şəhəri, habelə onun qəsəbə və kəndləri	10	20	0.6	1.2

¹⁴ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 138.3

¹⁵ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 138.4

¹⁶ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 154.6

¹⁷ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 168.1

¹⁸ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 206.3

Gəncə, Sumqayıt, Xırdalan şəhərləri və Abşeron rayonunun qəsəbə və kəndləri	8	16	0.5	1
Digər şəhərlər və rayon mərkəzləri	4	8	0.3	0.6
Rayon tabeliyində olan şəhər, qəsəbə və kəndlər	2	4	0.1	0.2

Audit zamanı xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır ki, mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər (mülkiyyətində və ya icarəsində olan, habelə məqsədli şəkildə ayrılan ərazidə (torpaq sahəsində) özünəməxsus və ya cəlb edilən vəsait hesabına əhalinin fərdi (şəxsi) ehtiyclarını ödəmək və ya kommersiya məqsədləri üçün öz gücü ilə və yaxud müvafiq ixtisaslı peşəkar sifarişçi və ya podratçı cəlb etməklə bina tikdirən, habelə bu tikintinin və ya başa çatmış obyektin mülkiyyətçisi olan (hüquqi və ya fiziki şəxslər) sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi sayılırlar.¹⁹

Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən sadələşdirilmiş vergi Vergi Məcəlləsinin 219.1.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş vergitutma obyektinin hər kvadrat metri üçün 10 Azn məbləğində ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi əmsallar tətbiq olunmaqla hesablanır.

"Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 2006 - cı il 15 dekabr tarixli 196 - III- QD sayılı Qanununun təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006- cı il 27 dekabr tarixli 501 sayılı Fərmanının 1.7-ci bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 25 sentyabr 2007- ci il tarixli 140 sayılı Qərarı ilə mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər

¹⁹ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 218.1.1.2

tərəfindən ödənilməli olan sadələşdirilmiş verginin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsallarını aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir ²⁰:

Cədvəl 2.4 ²¹

Zonalar	Əmsallar
1	5.0
2	4.6
3	4.2
4	3.8
5	3.4
6	3.0
7	2.6
8	2.2
9	1.8
10	1.4
11	1.1
12	0.8

Abşeron rayonu (*Xırdalan şəhəri daxil olmaqla*), Sumqayıt və Gəncə şəhərləri üzrə zona əmsalı 1.8-ə, Xankəndi, Şirvan, Mingəçevir, Naxçıvan, Lənkəran, Yevlax, Şəki, Naftalan, Şamaxı, Qazax, Şəmkir, Salyan, Quba, Xaçmaz, Zaqatala, Cəlilabad və Göyçay Şəhərləri üzrə 0.8-ə, digər rayon (*şəhər*) və qəsəbələr (*kəndlər*) üzrə 0.5-ə bərabərdir.

Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ƏDV-nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövrəyə bu Məcəllənin 219.1.2- ci maddəsində müəyyən edilmiş vergitutma obyektinin hər kvadrat metri üçün 225

²⁰ Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 220.8

²¹ "Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilməli olan sadələşdirilmiş verginin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsalları"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 2007-ci il 140 sayılı Qərarı.

Azn məbləğinə ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi əmsallar tətbiq edilməklə hesablanır ²².

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 29 fevral 2008- ci il 062 sayılı Qərarı ilə "Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ƏDV - nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövryyənin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsalları" təsdiq edilmişdir.

Cədvəl 2.5 ²³

Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ƏD -nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövryyənin hesablanması üçün Bakı şəhəri üzrə zonalar üzrə əmsalları:

Zonalar	Əmsallar
1	3.5
2	2.5
3	1.5
4	1.4
5	1.3
6	1.2
7	1.1
8	1
9	1
10	1
11	1
12	1

Abşeron rayonu (*Xırdalan şəhəri daxil olmaqla*), Sumqayıt və Gəncə şəhərləri üzrə zona əmsalı 1-ə, Xankəndi, Şirvan, Mingəçevir, Naxçıvan, Lənkəran, Yevlax, Şəki, Naftalan, Şamaxı, Qazax, Şəmkir, Salyan, Quba, Xaçmaz, Zaqatala, Cəlilabad

²² Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi Maddə 159.9

²³ "Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ƏDV -nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövryyənin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsalları" nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 29 fevral 2008 - ci il 062 sayılı Qərarı.

və Göyçay Şəhərləri üzrə 0.8-ə, digər rayon (*şəhər*) və qəsəbələr (*kəndlər*) üzrə 0.6 - ya bərabərdir.

Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər hər bir tikinti sahəsi üçün sadələşdirilmiş vergini bu Məcəllənin 220.8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada tikintinin təməl işlərinin başladığı rübdə hesablayır və həmin rübdən sonrakı ayın 20 - dən gec olmayaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi forma üzrə vergi orqanına bəyannamə təqdim edirlər (Maddə 221.5).

Vergi Məcəlləsinin 218.1.1.2- ci maddəsində göstərilən vergi ödəyiciləri vergi ödəyicisi kimi uçota alındıqları yerdən asılı olmadan mənzil tikintisi fəaliyyətinin faktiki həyata keçirildiyi (mənzil tikinti meydançasının faktikiyerləşdiyi) ərazi (zona) üçün Məcəllənin 220.8-ci maddəsinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş sadələşdirilmiş vergini ödəyirlər. Həmin maddədə nəzərdə tutulmuş bəyannamə vergi orqanına təqdim edildikdən sonra hesablanmış vergi bərabər hissələrlə 12.5% həcmində hər rübdən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq öhdəlik tam yerinə yetirilənədək dövlət büdcəsinə ödənilir. Vergi Məcəlləsinin 218.1.1 - ci maddəsində göstərilən şəxslər digər fəaliyyət növü üzrə əldə etdikləri gəlirlərin və xərclərin uçotunu hər bir fəaliyyət növü üzrə ayrılıqda aparırlar. Həmin şəxslərin bu fəaliyyət növləri üzrə mənfəəti (zərəri) digər fəaliyyət növündən əldə edilmiş mənfəətə (zərəərə) aid edilmir (Maddə 221.6).

III FƏSİL. Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi yolları.

3.1 Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi şəraitində mənzil tikintisinin vergiyə cəlb edilməsinin səmərəliliyinin artırılması.

Ölkəmizin iqtisadiyyatında davam edən tərəqqi və sürətli inkişafın dinamikası digər sahələrdə olduğu kimi, vergi sistemində də səmərəli islahatların həyata keçirilməsinə, bu sahədə inkişafı təmin edə biləcək çevik vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli bir şərait yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasının vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması metodu ilə vergitutma bazasının daha da genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslər ilə fərdi sahibkarlar, rezidentlər ilə qeyri-rezident şəxslər arasında bərabərlik prinsipinin təmin edilməsinə, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli vergi mühitinin təmin edilməsinə və son nəticədə isə ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsinə və sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə yönəldilmişdir. Ümumiyyətlə, vergi qanunvericiliyinə ardıcıl şəkildə edilən əlavə və dəyişikliklər müsbət hal kimi qiymətləndirilmir, lakin bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, Vergi Məcəlləsindəki bu dəyişikliklər iqtisadi inkişafın zəruri qanunauyğunluqlarından biri olaraq meydana çıxmaqdadır. Hazırda sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş olan Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud artım dinamikası və yeni çağırışlar davamlı olaraq məcəlləyə əlavə və dəyişiklikləri labüd edir və vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsini meydana çıxarır.

Tikinti təşkilatlarının fəaliyyət istiqamətindən asılı olaraq, hesablanan və ödənilən vergilər barədə dəqiq məlumatlar alınmalı, bütün vergi öhdəliklərinin hesabatlarda tam əsk etdirilməsinə və hər bir vergi növü üzrə analitik uçotun aparılmasının düzgünlüyünə dair yəqinlik əldə edilməlidir.

Audit planlaşdırılarkən auditor tikinti təşkilatlarının gəlirlərin və xərclərin müəyyənləşdirilməsinin hansı metodundan (kassa və ya hesablama metodlarından) istifadə etməsi, ödədiyi bütün vergilər barədə dəqiq məlumatlar toplanılmalı və hər bir vergi növünün nece yoxlanılacağı müəyyənləşdirilməlidir.

İri sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan iş adamlarının investisiya qoymaq istədikləri əsas istehsal sahələrindən biri də məhz tikintidir. Məlum olduğu kimi, tikinti, xüsusilə də mənzil tikintisi maddi istehsalın rentabelli sahələrindən biridir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən tikintiyə cəlb edilmiş investisiyaların 70.7% - i müəssisə və təşkilatların, 14.2% - i dövlətin, 15.1% - i iş əhalinin şəxsi vəsaiti hesabına və bank kreditlərinin payına düşür.²⁴ Aydın məsələdir ki, hər bir sahibkar qoyduğu investisiyanın müqabilində mənfəət əldə edəcəyini öncədən planlaşdırır. Lakin tikinti sektoru kompleks bir istehsal sahəsi olduğu üçün vergi pozuntularının həyata keçirilməsi də daha asan olur. Hazırda respublikamızda fəaliyyət göstərən tikinti təşkilatlarında aşağıdakı formada göstərilən vergi pozuntuları həyata keçirilir:

*tikintidə istifadə olunmuş materialların istənilən qiymətlərlə rəsmiləşdirilməsi halı;

*gəlir əldə edilməsi ilə bağlı olmayan, qanunvericiliyə uyğun olaraq maya dəyəri və ya tədavül xərclərinə aid edilməyən, sərəncamda qalan mənfəət hesabına həyata keçirilmiş xərclərin maya dəyəri və ya tədavül xərclərinə aid edilməsi gəlirdən çıxılan xərclərin sünii şəkildə şişirdilməsinə və beləliklə də, mənfəətin və mənfəətdən tutulan verginin azaldılmasına səbəb olur;

*tikintiyə işçi qüvvəsi kimi qəbul edilmiş şəxslərlə əmək müqavilələrinin bağlanmaması kimi hallar da çox geniş vüsət alıb ki, bu da vergidən yayınmanın başqa bir yoludur.

Məhz bu baxımdan da yuxarıda sadaladığımız pozuntu hallarının aradan qaldırılması istiqamətində dövlət tərəfindən nəzarətin gücləndirilməsi məqsədə uyğun olardı. Milli Məclisin qərarına uyğun olaraq 2007 - ci ildə Vergi Məcəlləsinə əlavə

²⁴ www.stat.gov.az

və dəyişikliklər olunmuşdur. Bu dəyişikliklərdə tikinti, xüsusi olaraq da mənzil tikintisi xüsusi nəzərə alınmışdır. Belə ki, Vergi Məcəlləsinin 218.1.1.2 maddəsinə əsasən mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər (mülkiyyətində və ya icarəsində olan, habelə məqsədli şəkildə ayrılan ərazidə, torpaq sahəsində) özünəməxsus və yaxud cəlb edilmiş vəsait hesabına əhalinin fərdi (şəxsi) ehtiyaclarını ödəmək və ya kommersiya məqsədləri üçün öz gücü ilə və yaxud müvafiq ixtisaslı peşəkar sifarişçi və ya podratçı cəlb etməklə bina tikdirən, habelə bi tikintinin və ya başa çatmış obyektin mülkiyyətçisi olan hüquqi və fiziki şəxslər qeyd edilmiş tarixdən etibarən sadələşdirilmiş verginin ödəyicisidirlər.

Bu sektorda vergiqoyma obyektləri dedikdə, müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri hesabına, əhalinin şəxsi vəsaitləri hesabına, bank kreditlərinin hesabına tikilən tikintilər başa düşülür. Bu hal Vergi Məcəlləsində də öz əksini tapmışdır. Maddə 219.1. - də göstərilir ki, mənzil tikintisi fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər üçün zirzəmilər, mərtəbələr və çardaqlar da daxil olmaqla tikilən binanın ümumi sahəsi (dövlətə ayrılmış hissə, dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, dövlət zəmanəti və dövlət tərəfindən ayrılmış yardımlar hesabına tikilən yaşayış sahəsi, başqa tikintilərlə təmasda olmayan ayrıca tikilən fərdi tikinti və ya şəxsi yaşayış, həmçinin bağ evlərinin, yaxud tikililərin sahəsi istisna olmaqla) vergitutma obyektidir.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kateqoriyasına daxil olan mənzil tikintisi ilə məşğul olan hüquqi şəxslər mənfəət vergisinin və əmlak vergisinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər isə bu fəaliyyət növü üzrə gəlir vergisinin ödəyiciləri hesab olunurlar.

Mənzil tikintisi fəaliyyətini həyata keçirən vergi ödəyicilərinin ƏDV məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövriyyələrinə gəldikdə isə Vergilər Nazirliyi bu barədə təkliflərini Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklərlə bağlı qanun layihəsinə daxil edərək, müzakirə edilməsi məqsədilə aidiyyətli orqanlara təqdim etmişdir. Verilmiş bu təkliflər Milli Məclis tərəfindən müzakirə edilib və lazımi dəyişikliklər olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin

2008–ci il 29 fevral tarixli 62 nömrəli qərarına əsasən “Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ƏDV–nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum döviyyənin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsalları “ təsdiqlənmişdir.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi prosesi aşağıdakı əsas prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin artırılması prosesi iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərməlidir;

- vergilərin ödənilməsi zamanı bürokratik maneələr aradan qaldırılmalı və hesabat formalarının sayı azaldılmalıdır;

- vergi daxilolmaları vergilərin yığılması ilə əlaqədar olan xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə üstələməlidir;

- vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması məqsədilə normativ hüquqi baza təkmilləşdirilməlidir;

- vergi ödəyiciləri olan hüquqi və fiziki şəxslərin müflisləşməsinin qarşısı alınmalı və onların hüquqlarının müdafiə olunması təmin edilməlidir.

Son müddətə qədər ölkə ərazisində Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 2007-ci il tarixli, 140 sayılı “ Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilməli olan sadələşdirilmiş verginin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsalları “ nın təsdiq edilməsi barədə Qərarı ilə əmsallar, qərarın əlavəsində isə Bakı şəhəri üzrə müəyyən edilən 12 zona və onların təsdiq edilmiş sərhədləri çərçivəsində tətbiq olunan göstəricilərdən istifadə edilirdi. Bu qərarın müddəalarına uyğun olaraq Bina (mənzil) tikinti fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər hər bir tikinti sahəsi üçün hesabladıkları sadələşdirilmiş vergini Vergi Məcəlləsinin 221.5–ci maddəsinə uyğun olaraq bərabər hissələrlə 12,5% həcmində hər rübdən sonrakı ayın 20–dən gec olmamaq şərti ilə öhdəlik tam yerinə yetirilənədək dövlət büdcəsinə ödəyirdilər. Bu da o deməkdir ki, təməli atılmış binanın gələcəkdə tikilib–tikilməyəcəyindən asılı olmayaraq vergi ödəyicisi hesablanmış vergini bərabər şəkildə 8 rüb ərzində həyata keçirməli olurdu. Bununla

da sadələşdirilmiş verginin ödənilməsi prosesi başa çatdırılırdı. Həmçinin, tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olanlar Vergi Məcəlləsinin 154.6–cı maddəsinə uyğun olaraq da ƏDV–nin ödəyiciləri sayılırdılar. Bu fəaliyyət növü ilə məşğul olanlar ƏDV–nin məqsədləri üçün qeydiyyatda dair ərizə vermiş olmasalar belə, müvafiq vergi orqanı Vergi Məcəlləsinin 157.5–ci maddəsinə uyğun olaraq öz təşəbbüsü ilə onları qeydiyyatda alır və onlara müvafiq qeydiyyat bildirişi göndərirdi. Tikinti fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər tərəfindən ƏDV–nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövrüyyə vergi tutulan obyektin hər bir kvadrat metri üçün 225azn məbləğində müəyyənləşdirilmişdi. Həmin məbləğə Nazirlər Kabinetinin “Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ƏDV–nin məqsədləri üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsalları“nın təsdiq olunması barədə 29 fevral 2008–ci il tarixli, 62 nömrəli qərarında müəyyən edilmiş əmsallar tətbiq edilməklə ƏDV hesablanır və yaşayış və qeyri–yaşayış sahələri satıldıqca aybaay ƏDV büdcəyə ödənilirdi. Lakin bildiyimiz kimi çox yaxın tarixdə Vergi Məcəlləsinə bir sıra mühüm əlavə və dəyişikliklər edildi. Vergi Məcəlləsinə edilmiş bu son əlavə və dəyişikliklərdən əhəmiyyətliyi və mütərəqqililiyi baxımından daha çox fərqlənənlərdən biri də mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə münasibətdə nəzərdə tutulanlardır.

Əvvəlcə dəyişikliklərin daha da aydın olması üçü aparılmış təkmilləşdirmə dəyişikliklərinə qədər mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərin öhdəliklərini daha geniş şərh edək. 1 yanvar 2016–cı il tarixinədək mənzil tikintisi fəaliyyətini həyata keçirən fiziki və hüquqi şəxslər dövrüyyələrindən asılı olmayaraq həm ƏDV ödəyicisi, həm də həm də sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi hesab olunurlar. Öncədən qeyd etmək lazımdır ki, köhnə vergitutma sistemi tikinti müəssisələri üçün sərfəli deyildi.

Tətbiq edilən dəyişikliklərə qədər tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olanların sadələşdirilmiş vergini hansı formada ödədiklərini təhlil edək. Vergi ödəyicisi kimi qeyd edilən fəaliyyətlə məşğul olanlar üçün vergitutma obyektini zirzəmilər, mərtəbələr, çardaqlar da daxil edilməklə, tikilən binanın ümumi sahəsi hesab

olunurdu. Bu zaman binanın ümumi sahəsindəki dövlətə ayrılan hissə, dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, dövlət zəmanəti və dövlətdən ayrılan yardımlar hesabına tikilmiş yaşayış sahəsi, başqa tikililərlə təması olmayan ayrıca tikilmiş fərdi və ya şəxsi yaşayış sahəsi və ya bağ evlərinin, yaxud tikililərinin sahəsi vergitutma obyektinə daxil edilmirdi. Bu formada müəyyənləşdirilmiş vergitutma obyektinin hər bir kvadrat metri üçü 10 azn ödəyən vergi ödəyiciləri əlavə olaraq da zonalar üzrə Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi əmsallar tətbiq olunurdu. Sadə dildə desək, istisnalar nəzərə alınmaqla binanın ümumi sahəsi əvvəlcə 10–a, daha sonra isə tikinti obyektinin yerləşdiyi ərazidən asılı olaraq müəyyənləşdirilən müvafiq əmsala vurularaq sadələşdirilmiş verginin məbləği müəyyənləşdirilirdi.

Edilmiş son dəyişikliklərdən sonra isə artıq tikinti şirkətləri vergi ödəmə metodu kimi ya sadələşdirilmiş vergini, ya da ki, digər vergi ödəmə formasını seçəcəklər. Artıq 2017–ci ilin yanvar ayından etibarən vergi ödəyiciləri üçün belə bir imkan yaradılıb. Sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmağı seçən tikinti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər tikəcəkləri binanın yaşayış sahəsinə aid edilən hər kvadrat metrini əvvəlcə 45 azn-ə, daha sonra da Bakı şəhəri və onun qəsəbə və kəndləri və respublikamızın digər şəhər və rayonları üçün müəyyənləşdirilən əmsallardan uyğun gələnə vurularaq yaşayış sahəsi üçün sadələşdirilmiş verginin məbləğini hesablamış olacaqlar. Qeyri–yaşayış sahəsi üzrə isə vergi cəmi qeyri–yaşayış sahəsinin əvvəlcə 45-ə, daha sonra da zonalardan asılı olmayaraq 1,5 əmsalına vurulması ilə hesablanacaqdır. Hesablanmış sadələşdirilmiş verginin məbləği bərabər hissələrə bölünməklə 10% həcmində 10 rüb ərzində büdcəyə ödənilməlidir.

Aparılmış təkmilləşdirmə işlərinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, sadələşdirilmiş verginin hesablanması üçün əmsallar artıq Vergi Məcəlləsinə salınıb və sadələşdirilmiş verginin hesablanması üçün əvvəllər istifadə edilən əmsallardan fərqlidir. Bakı şəhəri və onun qəsəbə və kəndləri üçün Prezidentin tapşırığı əsasında Nazirlər Kabineti tərəfindən 1 ay müddətində müəyyənləşdirilmiş 12 zona üçün əmsallar bu formada müəyyənləşdirilmişdir: Birinci zona üçün 4.0, ikinci zona

üçün 3.0, üçüncü və dördüncü zonalar üçün 2.2, beşinci və altıncı zonalar üçün 1.8, yeddinci, səkkizinci və doqquzuncu zonalar üçün 1.5, onuncu, on birinci və on ikinci zonalar üçün isə 1.2.

Tikilən bina Gəncə, Sumqayıt və Xırdalan şəhərlərində yerləşdikdə, sadələşdirilmiş verginin məbləğinə -1.5, Abşeron rayonunun qəsəbə və kəndləri (Xırdalan şəhəri istisna olmaqla), Şirvan, Mingəçevir, Naxçıvan, Lənkəran, Yevlax, Şəki, Naftalan şəhərlərində yerləşdikdə - 1.2, digər rayon (şəhər) və qəsəbələrdə (kəndlərdə) isə yerləşdikdə -0.5 əmsalları tətbiq olunacaqdır. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, bu əmsallar şəxsi daşınmaz əmlakını satan fiziki şəxslər üçün də tətbiq olunacaqdır.

Ümumiyyətlə isə mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olanlar üçün sadələşdirilmiş vergi əmsallarının Vergi Məcəlləsində əks etdirilməsi tərifə layiq hal kimi qiymətləndirilir. Çünki bu, vergi qanunvericiliyinin və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi baxımından çox əhəmiyyətli bir addımdır.

Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan addımlar sırasında ilk dəyişiklik kimi yaşayış və qeyri–yaşayış sahələrinin fərqli formada vergiyə cəlb edilməsindən bəhs etdik. Bundan əlavə, Vergi Məcəlləsinin mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olanlar üçün vergitutma obyektini müəyyənləşdirən 219.3– cü maddə yeni redaksiyada təqdim edilmişdir. Yeni redaksiyada deyilir: mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün, dövlətə ayrılan hissə istisna olmaqla, tikilən binanın yaşayış və qeyri–yaşayış sahələri, o cümlədən təqdim edilmək üçün ayrıca tikilən fərdi, şəxsi yaşayış və bağ evlərinin sahələri vergitutma obyektinə daxil edilir. Tikilən binanın hər mərtəbəsinin ümumi sahəsi vergiyə cəlb olunur.

Göründüyü kimi, mövcud olan qaydalardan fərqli olaraq artıq yanvar ayının 1–dən satış məqsədilə tikilən fərdi, şəxsi yaşayış və bağ evlərinin sahələri də vergiyə cəlb edilməkdədir.

Yeni dəyişikliklərə əsasən mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olanlar tikinti–quraşdırma işlərinə başladıkları andan etibarən 30 gün müddətində vergi orqanına seçmiş olduğu vergitutma metodu barəsində yazılı formada məlumat təqdim

etməlidir. Bu halda şəxsin seçmiş olduğu vergitutma metodunu həmin tikinti–quraşdırma işləri başa çatanadək dəyişdirmək hüququ yoxdur.

Sadələşdirilmiş vergi metdonu seçən tikinti fəaliyyətini həyata keçirən vergi ödəyiciləri əgər ƏDV ödəyicisi olmaq istəsələr, hər il aprel ayının 20–dən gec olmayaraq müvafiq bəyannaməni və ya sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüquqlarından istifadə etməyəcəyi barədə yazılı məlumatı uçotda olduğu müvafiq vergi orqanına təqdim etməlidir. Vergi ödəyicisinin təqvim ilinin sonunadək seçmiş olduğu metodu dəyişdirmək metodu olmur. Vergi ödəyicisi qeyd olunmuş müddətdə bəyannaməni və ya yazılı məlumatı təqdim etmədiyi halda vergi orqanı vergi ödəyicisinin əvvəlki vergi ilində seçdiyi metodu tətbiq edir.

İl ərzində yeni fəaliyyətə başlamış vergi ödəyicisi isə vergi uçotuna durmaq üçün ərizədə qeyd etdiyi metodu tətbiq etməlidir.

01 yanvar 2017–ci il tarixindən etibarən mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq qərarı verdikdə tikinti – quraşdırma işlərinə başladıkları rübdən əvvəldə qeyd etdiyimiz qaydada hesablanmış sadələşdirilmiş vergi məbləğini dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər. Belə olan halda hüquqi şəxslər ƏDV, mənfəət vergisi və əmlak vergisi, fiziki şəxslər isə ƏDV və gəlir vergisi ödəməyəcəklər. Yox, əgər tikinti fəaliyyətini həyata keçirənlər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüquqlarından istifadə etməyəcəklərsə, belə olan halda sadalanan vergiləri ödəməli olacaqlar.

Həmçinin bu dəyişikliklər ona da imkan verir ki, 1 yanvar tarixinədək tikinti obyektinin tikinti – quraşdırma işlərinə başlamış şəxs öz seçiminə uyğun vergiləri həmin tarixdən əvvəl mövcud olmuş qaydada da ödəsin. Tikinti obyektinin tikinti–quraşdırma işlərinə başlamış şəxs gələn ilin yanvar ayından sonrakı 30 gün ərzində vergi orqanına öz seçimi haqqında yazılı formada məlumatı təqdim etməlidir. Həmin müddət ərzində yazılı formada məlumatı təqdim etməyən vergi ödəyicisinə sadələşdirilmiş vergi yeni qaydada hesablanacaqdır. Yeni dəyişikliklər qüvvəyə mindikdən sonra tikinti obyektinin tikinti–quraşdırma işlərinə və vergi ödəməyə başlamış şəxs yeni qayda ilə sadələşdirilmiş vergini ödədiyi zaman köhnə qayda ilə

ödəmiş olduğu ƏDV və sadələşdirilmiş vergi məbləği nəzərə alınır. Prezidentin tapşırığı ilə Vergilər Nazirliyi ödənilmiş ƏDV–nin və sadələşdirilmiş verginin nəzərə alınması qaydasını müəyyənləşdirmək üçün müvafiq orqanlar qarşısında 1 ay müddət təyin etmişdi.

Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, Vergi Məcəlləsinin mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri üçün ƏDV–nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövrüyyəni (hər kvadrat metr üçün 225 az) müəyyən edən 159.9 –cu maddəsi də yanvar ayının 1–dən ləğv edilmişdir. Yanvarın 1-dən tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olanlar üçün ƏDV hesablanan zaman hər kvadrat metr üçün minimum qiymət tələbi tətbiq olunmur.²⁵

3.2 Tikinti təşkilatlarında vergi yükünün azaldılması istiqamətləri

Vergi ödəyicilərinin müəyyən dövr ərzində həyata keçirdikləri təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar ödədikləri vergilərin məcmusu vergi yükü hesab adlanır və bu göstəricinin səviyyəsi vergi ödəyicisinin ödəmiş olduğu vergilərin onun əldə etdiyi gəlirlərə nisbəti şəklində müəyyənləşdirilir.

Vergi Yükünün vergi ödəyiciləri arasında bölüşdürülməsinin iki əsas qaydası fərqləndirilir:

a) verginin onun hesabına alınmış nemətlər ilə əlaqələndirilməsi. Məsələn, yol vergisini nəqliyyat vasitələrinin sahibləri ödəyir. Bu cür yanaşma məhduddur, ona görə ki, ayrı-ayrı dövlət xərclərini istehlakçıların üzərinə qoymaq olmaz (məsələn, işsizlik üzrə müavinətləri),

b) ödəmə qabiliyyətliyi prinsipi, yəni şəxsin gəliri nə qədər böyük olarsa, ödəmə qabiliyyəti nə qədər geniş olarsa, bu şəxsdən tutulan vergi də bir o qədər böyük olmalıdır.

²⁵ http://fins.az/emlak/892702/Tikintilerden_vergi_nece_tutulacaq_IZAHAT.html

Ölkə ərazisində tətbiq edilən vergi sistemi dövlətin maliyyə ehtiyatlarına olan tələbatı ödəməklə yanaşı, vergi ödəyicilərinin də sahibkarlıq fəaliyyətinə olan marağını artırmalı və həmçinin onları daimi olaraq təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarının axtarışına sövq etməlidir. Təsərrüfat subyektlərinin üzərinə düşən vergi yükü dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin nəticəsi olmaqla vergi sisteminin keyfiyyət xarakteristikası hesab olunur.

Hazırda respublikamızda təsərrüfat subyektlərinin üzərinə düşən mütləq və nisbi vergi yükü göstəricilərinin kəmiyyətinin hesablanmasının ümumi qəbul olunmuş metodologiyası, belə demək mümkündür ki, işlənib hazırlanmamış və bu göstəricilərin əhəmiyyəti barədə dəqiq təsəvvür əldə edilməmişdir.

Vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən vergi ağırlığının getdikcə artırılması, eləcə də, vergi növlərinin müxtəlifliyinin artırılması, vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi, güzəşt və imtiyazların ləğv olunması və s. zamanı vergi sisteminin səmərəliliyi əvvəlcə artmış olur, tədricən o özünün maksimal qiymətini alır və sonra isə dövlət büdcəsinə vergi daxilomalarının həcmi kəskin şəkildə aşağı düşür. Bu zaman isə büdcə sisteminin itkiləri də qaçılmaz olur. Ona görə ki, vergi ödəyicilərinin müəyyən bir hissəsi ya müflisləşmiş olur, ya da ki, istehsalı kəskin surətdə aşağı düşür. Digər bir hissəsi isə bir sıra qanuni və bir çox hallarda da qeyri–qanuni üsullardan istifadə etməklə hesablanmış və ödənilməli olan vergilərin məbləğini minimuma düşürməyə çalışırlar. Sonradan dövlət tərəfindən vergi yükünün azaldılması yolu ilə istehsalı dirçəltmək üçün çox uzun müddət tələb olunur. Təcrübələr göstərir ki, vergitutmadan yayınmaq məqsədilə real yollar tapan vergi ödəyiciləri vergi yükü azaldıldıqdan sonra da vergiləri tam həcmdə ödəməkdən yayınırlar.

Bununla əlaqədar olaraq vergi ödəyicilərinin optimal vergi yükü problemi istənilən bir ölkənin vergi sisteminin qurulması və təkmilləşdirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Vergi yükünün artırılması ilə dövlət xəzinəsinə daxil olan məbləğlər arasındakı asılılığı hələ XX əsrin ikinci yarısının başlanğıcında professor A. Laffer yaratmışdır. Yuxarıda qeyd etmiş olduğumuz müddəalar Lafferin nəzəriyyəsində öz əksini tapmaqdadır. Lafferin nəzəriyyəsinə görə vergilərin

dərəcələrinin müəyyən həddədək yüksəldilməsi vergi daxilomlarının artmasına imkan verirse onda o, həmin həddə özünün maksimum qiymətini alır. Sonra isə büdcə daxilomlarında kəskin azalma halı müşahidə olunur: Lafferin nəzəriyyəsinə əsasən vergi yükünün əsaslandırılmamış şəkildə artırılması iqtisadiyyatın gizli sektorunun inkişaf etməsinin birbaşa şərti kimi çıxış edir. O qeyd etmişdir ki, vergi yükünün azaldılması sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırır və təşəbbüskarlığın inkişafına səbəb olur. Bu zaman dövlət gəlirlərinin artımı məhsul (iş, xidmət) istehsalçılarının üzərinə düşən vergi yükünün ağırlığının artırılması hesabına deyil, birbaşa olaraq istehsalın artırılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi əsasında baş vermiş olur.

Prinsipcə, respublikamızda vergi sistemi elə təşkil olunmuşdur ki, mülkiyyət formasından və inzibati-ərazi bölgüsündən asılı olmayaraq vergi ödəyicilərinə qarşı heç bir ayrışdırıcıya yol verilməməkdədir. Lakin aparılmış təhlillər göstərir ki, əsas vergi yükü müəyyən, getdikcə də məhdudlaşan vergi ödəyiciləri dairəsinin payına düşür. Buna misal olaraq qida sektoru, tikinti sektoru, ticarət sektoru və nəqliyyat sektorunda fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərini nümunə göstərmək olar. Bununla yanaşı, gizli iqtisadiyyat da vergilərin toplanması və orta vergi yükü göstəricisinin formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə öz mənfi təsirini göstərir. Elə bu səbəbdən də, respublika vergi sistemində vergi yükünün azaldılması problemi gizli biznesin də vergilərə cəlb olunması nəticəsində vergitutma bazasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyatda ödəmə böhranının aradan götürülməsi, maliyyə və vergi intizamının isə daha da möhkəmləndirilməsi ilə sıx əlaqədardır. Leqal iqtisadiyyatın və qanuna əməl edən vergi ödəyicilərinin normal fəaliyyət göstərə bilməsi üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması bu problemlərin həll olunmasından asılıdır.

Elmi ədəbiyyatlarda vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən vergi yükünün müəyyən edilməsinin müxtəlif metodikalarına rast gəlinir. Onların arasındakı fərq isə vergi yükünün müəyyənləşdirilməsi zamanı daxil edilən vergilərin sayı, həmçinin vergi məbləğlərinin müqayisə olunması inteqral göstəricinin seçilməsi kimi əsas

elementlərin müəyyən edilməsi prosesində meydana çıxır. Metodikanın seçilməsi zamanı əsas ideya ondan ibarətdir ki, vergi yükü göstəricisi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində vergitutma səviyyəsinin müqayisə olunmasına imkan yaradan universal göstərici keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirmiş olsun. Bu zaman isə vergilərin sayının, vergi dərəcələrinin və vergi güzəştlərinin dəyişdirilməsinin vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə nə dərəcədə təsir göstərdiyini müəyyənləşdirmək lazımdır. Yalnız belə olan halda vergi yükü göstəricisi praktik əhəmiyyət kəsb etmiş olar. Vergi ödəyicilərinin bu günkü mövcud maliyyə vəziyyətində və respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının mövcud istiqamətində Respublikamızda yeni yaradılan dəyər əsasında hesablanmış nisbi vergi yükü göstəricisinin 35–40% səviyyəsində olması daha məqsədəuyğun hesab olunur. İqtisadiyyatın aparıcı sahələrində daha yüksək vergi yükü nəinki sahibkarlıq fəaliyyətinin aktivliyinin qarşısını alır, hətta müəssisələrin maliyyə vəziyyətini pisləşdirir və eləcə də istehsalı getdikcə zəiflədir.

Vergi həmçinin dövlətin çox güclü təsir vasitələrindən biridir. Lakin buna baxmayaraq ölkəmizdə vergilərin artırılması istiqamətində heç bir addım nəzərdə tutulmamışdır. Vergi Məcəlləsində də təkcə vergilərin sayının və dərəcələrinin maksimal hədləri göstərilmişdir. Hər il büdcə paketi yenilənərək Milli Məclisə təqdim edildikdə onun azaldılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur.

Respublikamızda mövcud olan vergi yükü bir sıra ölkələrlə müqayisə edildikdə Azərbaycanı bu göstəricinin ən aşağı hədlərdə olduğuna şahid olarıq. Bura həm keçmiş SSRİ məkanında yerləşmiş ölkələr, Şərqi Avropa ölkələri, eləcə də bir çox inkişaf etmiş ölkələr aiddir. Məsuliyyətlə demək olar ki, artıq Azərbaycanda vergi yükünün azaldılması istiqamətində kardinal və radikal addımın atılmasına ehtiyac duyulmur. İndisə isə bu dediklərimizə aşağıda göstərilmiş cədvəldə əyani şəkildə şahid olaq.

Cədvəl 3.1

Azərbaycanda və bir sıra dünya ölkələrində mənfəət vergisinin, fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin və əlavə dəyər vergisinin dərəcələri (%)

№	Ölkələr	Mənfəət vergisi	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	ƏDV
1.	ABŞ	34	15-39	3-8
2.	Almaniya	42	19-53	16
3.	Fransa	34	56	18
4.	İsveç	28	20-57	25
5.	İtaliya	36	10-50	19
6.	Yaponiya	40	10-50	3
7.	Böyük Britaniya	33	20-40	17
8.	Avstriya	30	10-50	20
9.	Türkiyə	33	15-40	18
10.	Rusiya	24	13	20
11.	Gürcüstan	20	12-20	20
12.	Türkmənistan	25	8-12	20
13.	Özbəkistan	35	15-40	20
14.	Qazaxıstan	30	5-30	20
15.	Azərbaycan	20	14-25	18

Qeyd etmək lazımdır ki, bu ölkələrin vergi sistemində korporasiyaların gəlir vergisi, sosial sığorta ayırmaları, ƏDV, aksiz vergisi və digər çoxsaylı vergi tutulmaları mövcuddur.

Vergi qanunvericiliyinə edilən və 1 yanvar 2017-ci il tarixindən qüvvəyə minən dəyişikliklər vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi və onlara göstərilən

xidmətlərin səviyyəsinin artırılması ilə yanaşı, həm də vergi yükünün azaldılmasını nəzərdə tutur. Bu da təbii haldır, ona görə ki, ölkəmizdə həyata keçirilən dövlət vergi siyasətinin əsas hədəflərindən biri vergi yükünün optimallaşdırılması və vergi yükünün tədricən istehsaldan istehlaka keçirilməsinin təmin olunmasıdır. Vergi yükünün optimallaşdırılması istiqamətində bir sıra mallar və xidmətlər üzərində vergilərin dərəcələri tam və ya qismən azaldılmış, bir sıra vergi güzəştləri də tətbiq edilmişdir ki, bu da vergi ödəyiciləri üçün əlverişli vergi mühitinin yaranmasında şərait yaratmışdır.

Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar və qurumlar dünya ölkələrinin müxtəlif metodologiyalar əsasında hesablanmış illik vergi yükləri barəsində məlumatları mütəmadi olaraq dərc etdirirlər. Dünya Bankının «Doing business» hesabatı (ümumi vergi dərəcəsi), Heritage Fondunun «İqtisadi azadlıq indeksi» kimi məlumatlar da bu sıradadır.. «Doing business 2017» hesabatında Vergilərin ödənilməsi (Paying Taxes) indikatoru üzrə Azərbaycanın ümumi vergi dərəcəsi (eləcə də sosial sığorta ödəmələri daxil olmaqla) 39,8% olaraq göstərilmişdir. Həmin hesabatda Portuqaliya (39,8%), Niderland (40,4%), Türkiyə (41,1%), ABŞ (44%), Avstraliya (47,6%), Almaniya (48,9%), İspaniya (49,0%), Avstriya (51,6%), İtaliya (62%) və Fransa (62,8%) kimi inkişaf etmiş ölkələrin vergi yükü daha yüksək olmaqla əks etdirilmişdir. Bu göstərici keçmiş SSRİ dövlətlərindən olan Moldovada 40,4%, Litvada 42,7%, Rusiyada 47,4%, Estoniyada 48,7%, Ukraynada 51,9%, Belarusda isə 54,8% olmuşdur.. Qeyd etmək lazımdır ki, bura sosial sığorta ödəmələri də daxil edilmişdir.

Son illərdə ölkəmizdə vergi qanunvericiliyində aparılan köklü dəyişikliklər, dövlətimizin yürütdüyü vergi siyasətinin makroiqtisadi inkişafı stimullaşdıran səmərəli bir iqtisadi alətə çevirmiş, vergi ödəyiciləri ilə vergi xidməti əməkdaşları arasında olan münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma prinsipi əsasında qurulmasına səbəb olmuş, həmçinin vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə vergi ödənişlərinin vaxtında və tam həcmdə büdcəyə yığılmasının təmin olunması məqsədilə vergi orqanlarının inzibati strukturunda adekvat islahatların həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Bununla da digər ölkələrdə olduğu kimi, respublikamızda tətbiq olunan

vergi sistemi də özünəməxsus çalarlara malik olmuşdur. Hazırda respublikamızda beynəlxalq standartlara cavab verən sivil vergi sistemi qurulmuş olsa da dünya ölkələrinin bu sahədəki təcrübələrinin təhlil edilməsi və öyrənilməsi, mövcud vergi sistemlərinin müqayisə edilməsi, respublikamızda həyata keçirilən vergi islahatları görülməyi daha dəqiq qiymətləndirməyə əsas verir.

Azərbaycanda vergi yükünün azaldılması istiqamətində aparılan vergi sistemindəki islahatlar mühüm–sosial iqtisadi dəyişikliklər şəraitində baş verir. Ölkədə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən çevik vergi sistemini, o cümlədən də büdcə gəlirlərinin optimal nisbətini, büdcə xərclərinin isə səmərəli istiqamətlərinin formalaşdırılması məqsədilə Hökumət əsaslandırılmış büdcə-vergi siyasəti həyata keçirir. Aparılmış təcrübələrdən belə nəticəyə gəlinir ki, vergi yükünün azaldılması istiqamətində həyata keçirilən vergi islahatının müsbət nəticə verməsi əsasən aşağıdakılara nail olunduğu halda mümkündür: Belə ki, bütün sahibkarların (onların əmlaklarının həcmindən asılı olmayaraq) iqtisadi maraqları pozulmadıqda və vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq ölkənin vergi sistemi vahid bir formada fəaliyyət göstərmədikdə vergi islahatları əsasən məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsindən və maliyyə axınlarının istiqaməti və həcmindən asılı olaraq həyata keçirilir. Bu cür dəyişikliklər qüvvədə olan vergi qaydalarının təkmilləşdirilməsini, başqa sözlə, yeni vergi konsepsiyasının işlənilməsi və hazırlanmasını və tətbiq olunmasını tələb edir. Bu konsepsiyalar bir qayda olaraq ölkənin vergitutma bazasının dəyişilməsinə gətirib çıxarır. Hökumətin müzakirəsinə təqdim edilən bu cür konsepsiyalar ekspert qrupu tərəfindən qiymətləndirilir və daha optimal variant seçilir. Yenilənən konsepsiya 1 il müddətində təcrübədən keçirildikdən sonra yenidən ekspertlərlə tərəfindən qiymətləndirilir.

Təcrübə göstərir ki, vergi islahatlarının həyata keçirilməsi zamanı onun düzgün taktika və strategiyada həyata keçirilməsinin ən əsas şərtlərindən biri onun prinsiplərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsidir. Vergi islahatlarının prinsipləri əsasən 2 istiqamətdə qruplaşdırılır. Birinci istiqamət adətən vergi sistemində həyata keçirilən

dəyişikliklərin beynəlxalq standartlara uyğunluğunu əks etdirir. Klassik olan bu prinsipə riayət edilməsi vergi islahatının ölkənin sosial–iqtisadi inkişafının mühüm amilinə çevrilməsinə səbəb olur. İkinci istiqamətə isə hər bir ölkənin sosial–iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq vergi islahatı aparılan zaman müəyyən olunan prinsiplər daxildir. Lakin bu qrupa daxil edilən prinsiplər öz məzmunlarına görə bir–birlərindən fərqlənirlər. Bütün bu prinsiplərin məzmununu izah etmək məqsədilə bir sıra dünya ölkələrinin təcrübəsini nəzərdən keçirmək yerinə düşərdi. Belə ki, Almaniya, ABŞ və İngiltərə kimi bir çox ölkələr vergi yükünün azaldılması istiqamətində islahatlar həyata keçirərkən əsasən aşağıdakı ilkin prinsipləri əsas götürürlər:

1. Vergi islahatının həyata keçirilməsi dövrünün məqsədəuyğunluğu. Bəzən vergi qanunvericiliyində aparılan dəyişikliklər maliyyə ilinə təsadüf edir ki, bu da vergi ödəyicilərinin təsərrüfat–maliyyə fəaliyyətinə xeyli ziyan göstərə bilər.

2. Vergi qanunvericiliyində aparılan istənilən islahatlar hər bir vergi ödəyicisinə aydın olmalıdır. Deməli, vergi islahatının ən vacib prinsiplərindən biri də onun aşkarlığı və vergi ödəyiciləri arasında geniş aydınladıcı metodiki işlərin aparılmasından ibarətdir.

3. Vergi islahatı həyata keçirilən zaman onun digər sosial–iqtisadi tədbirlər (pul–kredit siyasəti, xarici iqtisadi əlaqələr vəs.) ilə uzlaşdırılması da mühüm prinsiplər sırasındadır.

4. Növbəti vergi yükünün azaldılması istiqamətində tədbirlər aparan zaman əvvəlcə onların yaxın müddətdə verəcəyi səmərəni dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. Çünki istənilən vergi islahatının həyata keçirilməsi bütövlükdə ölkənin mövcud vergi sisteminin konseptual əsaslarına uyğun olmalı, iqtisadiyyatın səmərəli inkişaf etdirilməsini, həmçinin bütün vergi ödəyicilərinin və bütövlükdə əhalinin sosial–iqtisadi maraqlarını nəzərə almalı və təmin etməlidir.

5. Təcrübələr göstərir ki, vergi dərəcələrinin son hədd dərəcəsində aşağı salınması vergidən yayınma hallarının effektiv dərəcədə azalması ilə nəticələnir. Bu prinsipə riayət olunması digər bir tərəfdən də ölkədə investisiyalar üçün əlverişli

mühitin yaradılmasına və gəlirlərin leqallaşdırılmasına səy göstərilməsi ilə nəticələnə bilər

Vergi yükünün azaldılması zamanı digər prinsiplər məsələlərdən biri də dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsidir. Bu hal xüsusilə yerli vergiqoyma sistemində aid edilir.

Vergi yükünün azaldılması, iqtisadiyyatın inkişaf etməsinə təkan verən ən əsas amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikasında aparılan hazırkı vergi siyasəti də vergi yükünün azaldılmasına yönəldilmişdir.

Ümumiyyətlə, vergi yükünün azaldılmasını bir çox amillərin istifadəsi ilə həyata keçirmək olar. Yeni istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması üçün münbit şəraitin yaradılması əsas şərtlərdəndir. Münbit şəraitin yaradılması dedikdə isə əlverişli vergi mühitinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Bütün bunlardan başqa, ölkədə vergi mədəniyyətinin insanlarda formalaşdırılması vergi siyasətinin mühüm bir hissəsi olmalıdır ki, bu barədə ölkəmizdə mühüm addımlar atılmaqdadır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 avqust tarixli "2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətləri"nin təsdiqi və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi barəsində Sərəncamında mühüm istiqamətlərdən biri də vergi yükünün azaldılması və inzibatçılığın yüngülləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Sözsüz ki, bu bənd vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi idarəçiliyi sistemində inzibatçılığın müasir standartlar çərçivəsində təşkil edilməsi həm vergi orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinə və həm də vergi ödəyicilərinin vergitutma sahəsində öhdəliklərinin keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Azərbaycanın vergi siyasətində vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi çox mühüm yer tutur.

Məlum olduğu kimi, Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə mindiyi 1 yanvar 2001-ci il tarixindən dən ötən zaman müddətində hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi 27 faizdən 20 faizə qədər endirilmişdir. Bu dəyişiklik 1 yanvar 2010-cu ildən tətbiq edilməkdədir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin illik gəlirlərindən

tutulan gəlir vergisinin dərəcəsi isə 1 yanvar 2010-cu il tarixindən 20 faiz həddində müəyyən olunmaqla hüquqi və fiziki şəxslərin mənfəətinə (gəlirinə) tətbiq edilən verginin dərəcəsi eyniləşdirilib. Əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi isə Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən 18 faiz dərəcə ilə müəyyənləşdirilmişdir.

Vergilər Nazirliyindən verilən məlumat əsasında hazırda Azərbaycanda vergi yükü göstəricisi əksər dövlətlərdən xeyli dərəcədə aşağıdır. Lakin aparılmış iqtisadi islahatlar fonunda qeyri-neft sektorunda investisiyaların təşviq edilməsi, istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə qənaət etməklə istehsalın genişləndirilməsi və məşğulluğun təmin olunması məqsədilə, vergi yükünün yenidən qiymətləndirilməsini zəruri etmişdir.

Ekspertlərin fikrinə əsasən bu proses bir sıra vergi dərəcələrinin aşağı salınması, bəzi vergi növlərinin isə inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, vergi nəzarətinin sadələşdirilməsi və elektron audit sisteminin geniş tətbiqi formasında öz əksini tapabilir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da aparılan islahatların və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində əsas prinsip vergi yığımlarının sivil üsullarla aparılmasından ibarətdir.

Deməli, vergi yükünün azaldılması sahəsində həyata keçirilən vergi islahatlarının prinsiplərinin seçilməsi yalnız vergiqoymanın optimallaşdırılması məqsədindən deyil, həm də ölkədə həyata keçirilən islahatların sosial və iqtisadi imkanlarından çıxış etməlidir. Ümumiyyətlə isə aparılan vergi islahatları son nəticədə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin və ölkənin ümumi iqtisadi inkişafını təmin etməlidir.

NƏTİCƏ

Aparılan kompleks iqtisadi təhlillər prosesində göstəricilər sistemi ilə xarakterizə edilən təsərrüfat proseslərinin kəmiyyət və keyfiyyətə təhlili əsasında tikinti müəssisələrinin fəaliyyətlərinin nəticələrinin yekunlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisənin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi kompleks iqtisadi təhlilin birinci mərhələsi zamanı aparılır. Bu zaman analitik işlərin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilir (ilkin qiymətləndirmə). Son mərhələdə isə təhlilin nəticələri yekunlaşdırılır (son qiymətləndirmə). Son qiymətləndirmə prosesi konkret situasiya üçün əsas informasiya mənbəyi hesab olunur.

Maliyyə vəziyyəti tikinti müəssisəsinin işgüzar fəaliyyətinin və etibarlılığının ən mühüm xarakteristikasıdır. O, tikinti müəssisəsinin rəqabətə davamlılığının və işgüzar əməkdaşlıq zamanı onun mövcud potensialını müəyyənləşdirir və o yalnız tikinti müəssisəsinin deyil, eləcə də onun partnyorlarının iqtisadi maraqlarının səmərəli təmin olunması üçün bir təminatdır.

Tikinti müəssisəsinin maliyyəsinin, işgüzarlılığının və təhlilinin nəzəriyyəsində “sabit maliyyə vəziyyəti “anlayışı təkcə onun maliyyəsinin keyfiyyət xarakteristikası kimi deyil, həmçinin də kəmiyyətə qiymətləndirilən hal kimi nəzərdən keçirilir. Həmin prinsipal nəticə maliyyətinin, rentabelliliyin və işgüzar aktivliyin qiymətləndirilməsinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış metodikasının təşkil edilməsinin ümumi prinsiplərini formalaşdırmağa imkan verir. Bu cür qiymətləndirmə müxtəlif metodlarla və müxtəlif meyarlardan istifadə olunmaqla həyata keçirilə bilər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi proseslərin iştirakçılarının tikinti müəssisələrinin maliyyə vəziyyəti və işgüzar aktivliyi barəsində obyektiv və düzgün informasiyanın əldə edilməsinə marağı daha da artırmışdır. Bazar münasibətlərinin bütün subyektləri (mülkiyyətçilər, investorlar, sifarişçilər, banklar, malməndərənlər və s.) öz tərəf müqabillərinin rəqabətə davamlılığı və etibarlılığının birmənalı qiymətləndirilməsində maraqlı olurlar. Maliyyə vəziyyətinin dəqiq və obyektiv qiymətləndirilməsi göstəricilər qrupunun ixtiyari seçilməsinə

əsaslanmamalıdır. Buna görə də, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin ilkin göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması tikinti müəssisəsinin maliyyə nəzəriyyəsinin nəticələrin uyğun olaraq qiymətləndirilməsinin məqsədindən, idarəetmə subyektlərinin analitik qiymətləndirməyə olan tələbatından asılı olaraq aparılmalıdır.

Tikinti istehsalının xüsusiyyətlərinin vergi və mühasibat uçotu çərçivəsində vergitutma sistemə təsirinin təhlili prosesi tikinti müəssisələrində vergi və mühasibat uçotunun vəziyyətinin və vergilərin hesablanması dəqiqliyinin ayrı-ayrılıqda müstəqil yoxlanılmasının zəruriliyinə gətirib çıxarır.

Magistr dissertasiyasının sonunda belə bir qənaətə gəlinir ki, səmərəli vergi sisteminin təşkil olunması ilə büdcə daxilolmalarının əsas mənbəyini vergilər üzərində cəmləşdirmək mümkündür. Məhz bu səbəbdən də ölkənin vergi sisteminin təşkil olunması və onun həyata keçirilməsində birbaşa olaraq dövlətin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Vergilərin vasitəsilə iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin mümkünlüyü barəsində sonuncu fəsildə ətraflı danışdıq. Yazılan dissertasiya işindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət vergi ödəyicilərinin üzərinə aşağı vergi yükü qoymaqla təkcə tikinti sektorunun deyil, həmçinin iqtisadiyyatın digər sahələrinin də fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına nail ola bilər. Xüsusi olaraq da Azərbaycanda son dövrlərdə vergi sistemi sahəsində aparılan köklü dəyişikliklər, yeni qərarların qəbul edilməsi və vergi dərəcələrinin aşağı salınması nəticəsində əldə olunan uğurlar buna bariz nümunə ola bilər. Bütün bu dediklərimizdən çıxan nəticələri aşağıdakı formada qruplaşdırma bilərik:

➤ Maliyyə vəziyyəti tikinti müəssisəsinin işgüzar fəaliyyətinin, eləcə də etibarlılığının mühüm xarakteristikasıdır. O, tikinti müəssisəsinin rəqabətə davamlılığını və işgüzar əməkdaşlıq prosesində onun potensialını müəyyənləşdirərək, nəinki tikinti müəssisəsinin özünün, həm də onun partnyorlarının iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi üçün bir təminat rolunu oynayır;

➤ Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın digər bütün sahələrində olduğu kimi mənzil tikintisi fəaliyyəti sahəsində də səmərəliliyin artırılması, vergi nizam-intizamına əməl

olunmasına nail olmaq məqsədilə bu sahədə mövcud qanunlar, hüquqi aktlar, vergidənyayınma hallarının qarşısının alınması məqsədilə cəza tədbirlərinin yenidən işlənilib-hazırlanması, təkmilləşdirilməsi sahəsində daimi addımlar atılması məqsədəuyğun hal hesab edilir;

➤ Tikinti sektorunun vergitutmaya cəlb edilməsi iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması və yaxud da ona əks təsirin göstərilməsi yolu ilə iqtisadi səmərəliliyin artırılması ilə nəticələnir;

➤ Respublikamızda həyata keçirilən vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun dünya standartlarına cavab verən səviyyəyə çatdırılması məqsədilə tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və ya fiziki şəxslərin öhdəliklərinə düşən vergi ödəmələrini operativ şəkildə həyata keçirə bilmələri üçün dövlət tərəfindən həvəsləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi arzuolunan hal kimi qiymətləndirilir;

➤ Apardığım təhlillər nəticəsində belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, hər bir tikinti kompleksinin iqtisadi inkişaf proqramının hazırlanması və formalaşdırılması və həmin proqramın tikintinin real vəziyyətini əks etdirən göstəricilərə əsaslanması mühüm şərtidir.

Sonda isə magistr dissertasiyamı ümummilli liderimiz olan Heydər Əliyevin “ Biz bazar iqtisadiyyatını vergilər rolu ilə tənzimləyirik “ fikri ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
2. Azərbaycan Respublikasının Mulki Məcəlləsi
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi
4. Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi
5. “Mühasibat ucotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
6. “Azərbaycan Respublikasında əməyin mühafizəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
7. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi- Monoqrafiya. Bakı-Elm-2007
8. Bağirov D., Həsənlı M. Maliyyə. Bakı, 2011
9. Abdullayev T. Tikinti istehsalatının təşkili və idarə edilməsi. Bakı, 2005.
10. F.Ə.Məmmədova, A.F.Musayev, M.M.Sadıqov, Y.A.Kəlbıyev, Z.H.Rzayev Vergilər və Vergitutma. Bakı, 2010
11. Eyniyev T., Qeybullayev Q., Məmmədov M. Tikintinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı. Nurlan, 2001,
12. Kəlbıyev Y.A. Vergitutma məqsədləri üçün tikinti təşkilatlarının xərclərinin vergi auditi. Azərbaycanın vergi jurnalı, № 2, 2012 14
13. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma, II nəşr. Bakı, 2010, CBS Poligraphic production
14. Mehdiyev İ.Ə., Şirəliyev V.M. Tikintinin iqtisadiyyatı, Bakı, 2005

15. Azərbaycanca tikinti. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2014
16. İsgəndərov R.Ə. Müəssisənin maliyyəsi. Bakı, 2007
17. Rzayev İ.M, Sadıqov T.Ə. Vergi uçotu və audit. Bakı, 2014
18. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı, 2013
19. Məmmədov F.Ə, Musayev A.F, Sadıqov M.M. Vergi və Vergitutma. Bakı,2010
20. Əhmədov N. Maliyyənin əsasları. Bakı,2016
21. Гизатуллин М.И. Бухгалтерский и налоговый учет в строительных организациях. Москва. ГРОСС МЕДИА, 2005,
22. Пронина Е.А. Учет и налогообложение в строительстве. – М.: Бухгалтерский учет, 2004.
23. www.taxes.gov.az
24. www.stat.gov.az
25. www.fhn.gov.az
26. www.maliyye.gov.az
27. www.ilkaddimlar.com
28. www.vergijurnalı.az
29. www.cbar.az

SUMMARY

In the process of conducted complex economic analyses summing up of the results of activity of the construction enterprises on the basis of quantitative and qualitative analysis of industrial processes characterized by metrics has great significance. Evaluation of activity of the enterprise is conducted at the first stage of complex economic analysis. Meanwhile the main directions of analytic works are defined (initial evaluation). And at the last stage results of the analysis are summed up (economic evaluation). The process of final evaluation is considered to be the main source of information for concrete situation.

Financial condition is the most important characteristic of business activity and reliability of the enterprise. It defines competitiveness of construction enterprise and its existing potential at business cooperation, and it is guarantee of not only construction enterprise, but also effective security of economic interest of its partners.

In the theory of finance, efficiency and analysis of construction enterprise the concept of “stable financial condition” is considered not only as characteristics of its finances, but also as quantitatively evaluated condition. This principal conclusion gives opportunity to form common principles of organization of scientific substantiated methodic of evaluation of finances, profitability and business activity. Such evaluation may be implemented by use of different methods and different criteria. A condition of market economy the interest of participants of economic processes for getting objective and correct information about financial condition and business activity of construction enterprises grow even more. All subjects of market relations (owners, investors, customers, banks, product senters and etc.) are interested in well-defined evaluation of competitiveness and reliability of its partners. Precise and objective evaluation of financial condition has not to be based on accidental choice of indications group. So definition and substantiation of initial indication of financial-industrial activity has to be conducted depending on purpose

of evaluation of the construction enterprise in accordance with results of financial theory, requirements of managing subjects in analytic evaluation.

The process of analysis of influence of features of construction production on taxation system within the limits of taxes and accounting leads to necessity of separate control of condition of tax and accounting, and exactness of calculation of taxes in construction enterprises.

In the end of the master dissertation we come to such conclusion that by organization of the effective taxation system it is possible to concentrate the main source of budget proceeds on taxes. Just because of this reason the important duties fall directly on state in organization of taxation system of the country and its implementation. In the last chapter we told in details about opportunities of regulation of the economy by means of taxes. We may conclude from this dissertation work that, the state putting low tax duties on taxpayers, may achieve stimulation of not only construction sector, but also activity of other spheres of economy. Especially, drastic changes made the recent periods in Azerbaijan in sphere of taxation system, and successes achieved as a result of reduction of taxes may serve as good example for it.

We can categorize the outcomes of all our sayings as follows:

➤ The financial situation is an important characteristic of the business activity, as well as the reliability of the construction enterprise. Identifying the competitiveness of the construction enterprise and its potential in the process of business cooperation, it plays the role of a guarantee for providing the economic interests of not only construction enterprise itself, but also of its partners;

➤ Increasing efficiency in the field of house construction activity as in all other fields of economy in current situation, the existing laws in this filed in order to achieve the observance of tax discipline, legal acts, taking the permanent steps in the field of redrafting and improving the punitive measures for the purpose of preventing the cases of tax evasion are considered an expedient action;

➤ Involving construction sector in taxation results in increasing economic efficiency by the way of stimulating the economic activity or showing the opposite effect to it;

➤ In order to improve the tax system carried out in our Republic and to raise it to the level meeting the world standards, for carrying out the tax payments by the legal entities and individuals who are engaged in the construction activity operatively, the implementation of the encouraging measures by the state is appreciated as a desirable action;

➤ As a result of my analysis, it is possible to come to such a conclusion that preparing and forming the economic development program of each construction complex and basing of that program on the indicators reflected the real state of the construction is an essential condition.

And in the end, I would like to complete the master dissertation with words of our nation-wide leader Heydar Aliyev: “ We have to regulate market economy by means of taxes”.

РЕЗЮМЕ

В процессе проводимых комплексных экономических анализов имеет важное значение суммирование результатов деятельности строительных предприятий на основе количественного и качественного анализа хозяйственных процессов, характеризуемых системой показателей. Оценка деятельности предприятия проводится на первом этапе комплексного экономического анализа. При этом определяются основные направления аналитических работ (предварительное оценивание). А на последнем этапе подытоживаются результаты анализа (заключительное оценивание). Процесс заключительного оценивания считается основным источником информации для конкретной ситуации.

Финансовое состояние является важнейшей характеристикой деловой деятельности и надежности предприятия. Оно определяет конкурентоспособность строительного предприятия и его имеющийся потенциал при деловом сотрудничестве, и оно является гарантией не только строительного предприятия, но и эффективного обеспечения экономических интересов его партнеров.

В теории финансов, деловитости и анализа строительного предприятия понятие «стабильное финансовое состояние» рассматривается не только как характеристика качества его финансов, но и как количественно оцениваемое состояние. Данное принципиальное заключение дает возможность формировать общие принципы организации научно обоснованной методики оценки финансов, рентабельности и деловой активности. Такое оценивание может быть осуществлено с использованием различных методов и различных критериев. В условиях рыночной экономики еще более увеличился интерес участников экономических процессов к получению объективной и достоверной информации о финансовом состоянии и деловой активности строительных предприятий. Все субъекты рыночных отношений (владельцы,

инвесторы, заказчики, банки, отправители товара и т. д.) заинтересованы в однозначном оценивании конкурентоспособности и надежности своих партнеров. Точное и объективное оценивание финансового состояния не должно основываться на произвольном выборе группы показателей. Поэтому определение и обоснование предварительных показателей финансово-хозяйственной деятельности должно проводиться в зависимости от цели оценки строительного предприятия в соответствии с результатами финансовой теории, потребностей субъектов управления в аналитической оценке.

Процесс анализа влияния свойств строительного производства на систему налогообложения в рамках налогов и бухгалтерского учета, приводит к необходимости отдельной проверки состояния налога и бухгалтерского учета, и точности исчисления налогов в строительных предприятиях.

В конце магистерской диссертации приходим к такому заключению, что организацией эффективной налоговой системы возможно сосредотачивать главный источник бюджетных поступлений на налогах. Как раз по этой причине важные обязанности приходится непосредственно на долю государства в организации налоговой системы страны и его осуществлении. Мы подробно рассказали в последней главе о возможности регулирования экономики посредством налогов. Из этой диссертационной работы можно прийти к такому заключению, что государство, облагая налогоплательщиков низкими налоговыми обязательствами, может достигнуть стимулирования не только строительного сектора, но и деятельности других сфер экономики. В особенности, коренные изменения, проведенные в последние периоды в Азербайджане в области налоговой системы, и успехи, достигнутые в результате снижения налогов могут послужить этому хорошим примером.

Все выводы от сказанного можно группировать в следующем:

➤ Финансовое положение важная характеристика деловой деятельности, а также надежности строительного предприятия. Оно играет роль гаранта для

обеспечения материальных интересов не только самого строительного предприятия, но и его партнеров определив конкурентоспособность и потенциал строительного предприятия в процессе делового сотрудничества;

➤ На современных условиях как и в других областях экономики, так и в области жилищного строительства считается целесообразным повышение рациональности, существующие законы, юридические акты, продолжительные шаги в сфере совершенствования, переработки мер наказания в целях предотвращения случаев уклонения от налогов в сфере налогов с целью добиться налоговой дисциплины и порядка;

➤ Привлечение строительного сектора к налогообложению приводит к повышению экономической рационализации путем стимулирования экономической деятельности или обратного воздействия на нее;

➤ в целях усовершенствования проводимой в нашей республике налоговой системы и достижения ее уровня, отвечающего мировым стандартам осуществление государством стимулирующих мер для оперативной реализации налоговых платежей, входящих в обязательства физических и юридических лиц, занимающихся строительной деятельностью, оценивается как желаемое обстоятельство;

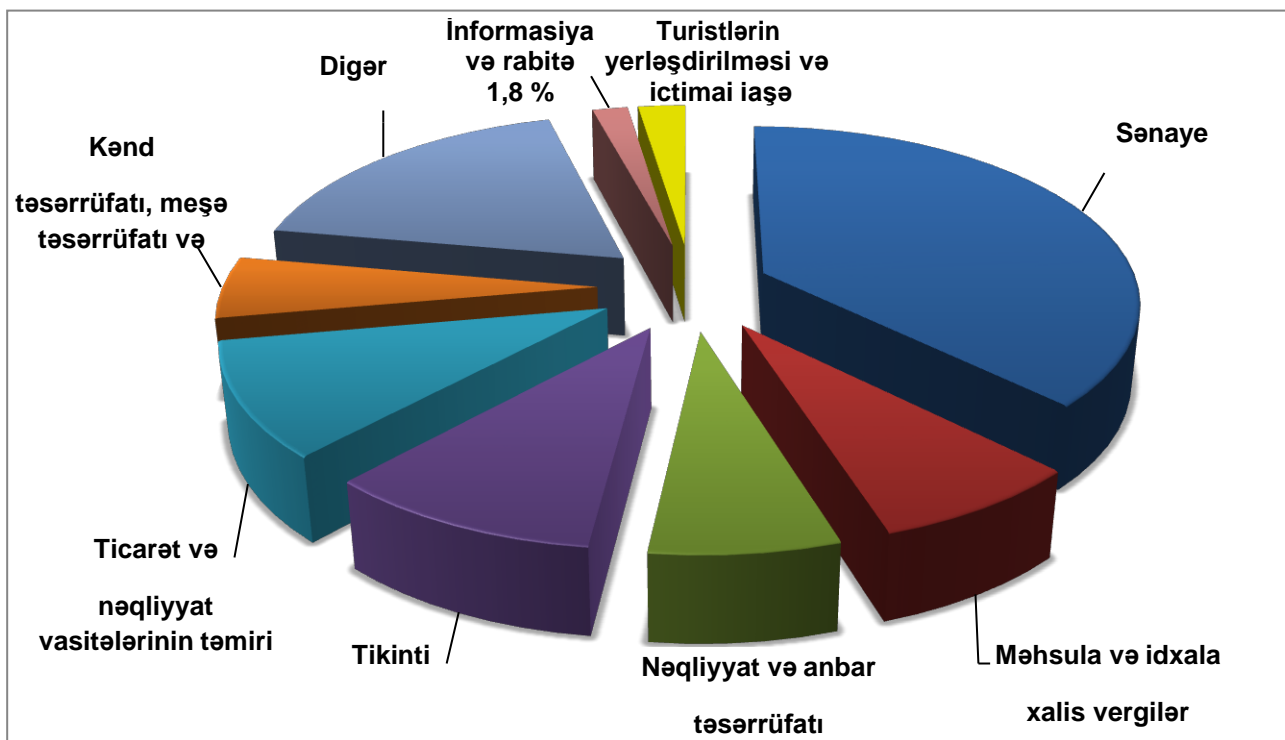
➤ в результате проводимых мной анализов можно прийти к такому выводу, что разработка и формирование программы экономического развития каждого строительного комплекса, а также обоснованность данной программы на показатели, которые отражают реальное положение строительства, является важным условием.

А в конце, я хотел бы завершить магистерскую диссертацию словами нашего общенационального лидера Гейдара Алиева: «Мы должны регулировать рыночную экономику посредством налогов».

ƏLAVƏLƏR.

I Fəslə əlavə. 2016-cı ildə ÜDM-in strukturu

Əlavə 1.²⁶

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən ölkədə əlavə dəyərin **37,4 faizi** sənaye, **10,3 faizi** ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, **10,0 faizi** tikinti, **6,8 faizi** nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, **5,6 faizi** kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, **2,4 faizi** turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, **1,8 faizi** informasiya və rabitə, **18,0 faizi** isə digər sahələrdə yaradılmışdır.

²⁶www.stat.gov.az

İndi 2015-2016-cı illər ərzində ölkədə istehsal olunmuş ümumi məhsulun tərkibində tikinti sektorunun payını digər sahələrlə birgə müqayisəli şəkildə cədvəl formasında nəzərdən keçirək.

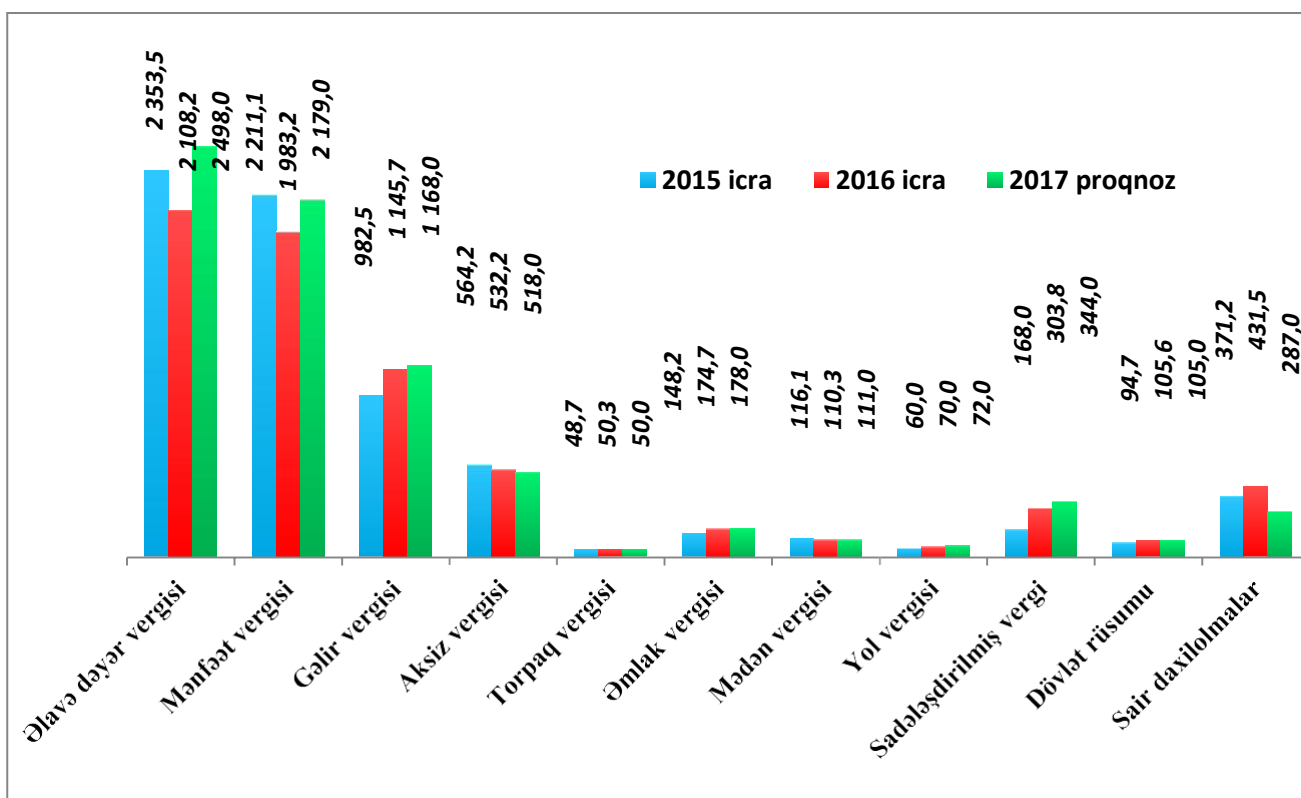
Əlavə 2.²⁷

No	Göstəricilər (milyon manatla)	2015-ci il	2016-cı il	əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
1	Ümumi Daxili Məhsul	54 380,0	59987,7	96,2
1.1	Məhsulların istehsalı	27 771,2	31 808,5	-
	<i>o cümlədən</i>			
1.1.1	Sənaye	17 912,4	22 434,5	100,4
1.1.1.1	Mədəncixarma sənayesi	14 370,2	18499,2	100,7
1.1.1.2	Emal sənayesi	2 713,9	3130	98,6
1.1.1.3	Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	734,7	703,1	99,5
1.1.1.4	Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	93,5	102,2	99,3
1.1.2	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3 359,3	3369,6	102,6
1.1.3	Tikinti	6 499,5	6004,4	72,4
1.2	Xidmətlərin istehsalı	21 749,8	23 588,0	-
	<i>o cümlədən</i>			
1.2.1	Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	5 387,8	6152,2	101,5
1.2.2	Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	3 241,9	4102,4	99,5
1.2.3	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	1 312,8	1436,3	100,1
1.2.4	İnformasiya və rabitə	1 087,7	1060,2	104,5
1.2.5	Digər sahələr	10 719,6	10836,9	97,5
1.3	Məhsula və idxala xalis vergilər	4 859,0	4591,2	94,8

²⁷ www.stat.gov.az

II Fəslə əlavə.

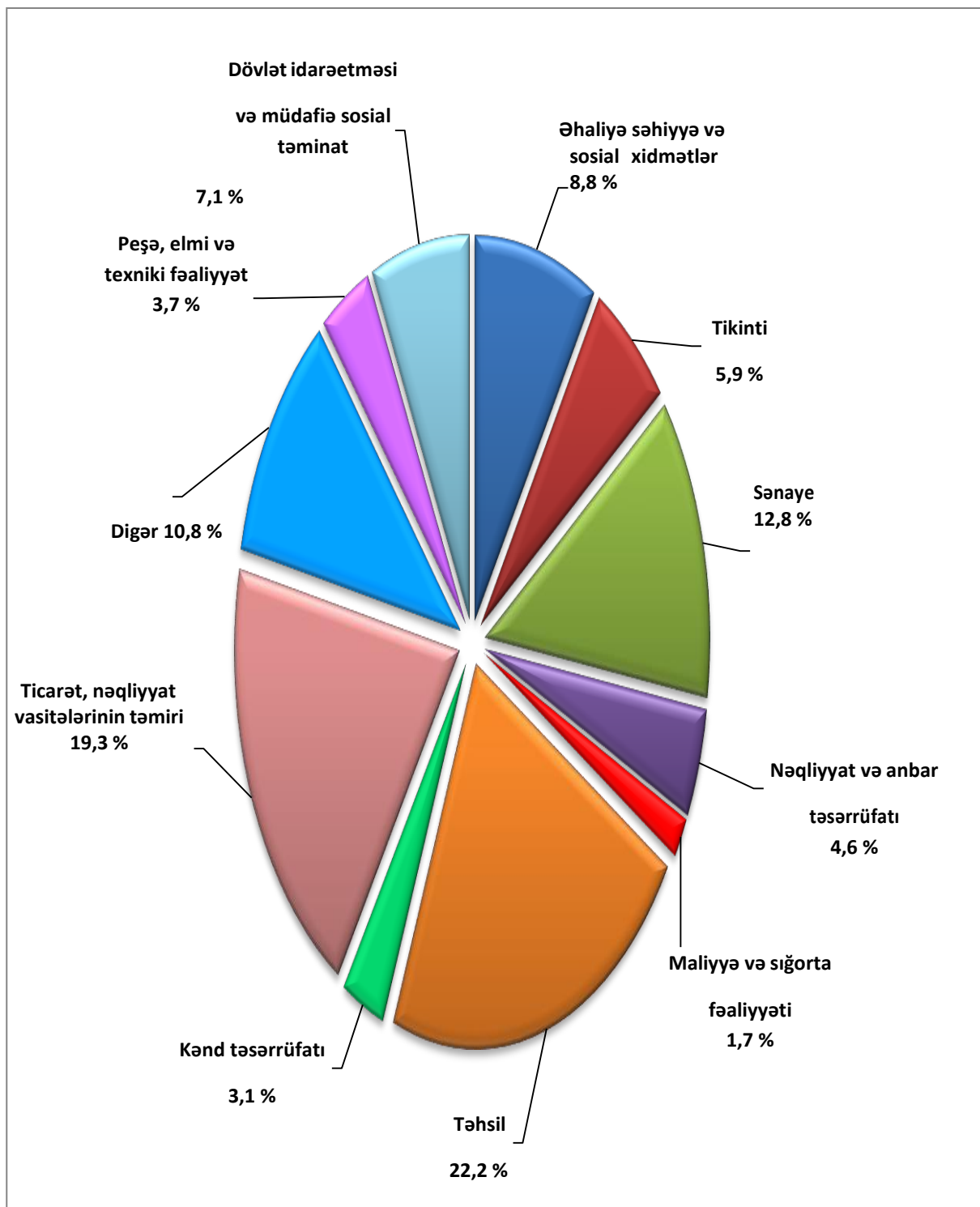
Əlavə 3. 2015-2016 və 2017-ci ilin ilk rübü üçün cəmi vergi daxilolmaları (milyon manatla)

Əlavə 3. İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları barədə məlumat (milyon manatla)

Göstəricilər	2015-ci il	x/ç	2016-cı il	x/ç	Artım məbləği	Artım faizi
Cəmi	7 118,2	100	7 015,6	100	-102,6	-1,5
Sənaye	2 857,5	40,1	2 435,0	34,7	-422,5	-14,8
Xidmət	1 236,4	17,4	1 088,9	15,5	-147,5	-11,9
Tikinti	849,3	11,9	1 057,1	15,1	207,8	24,5
Ticarət	672,7	9,5	729,6	10,4	56,9	8,5
Rabitə	351,2	4,9	397,7	5,7	46,5	13,2
Nəqliyyat	296,9	4,2	327,5	4,7	30,6	10,3
Bank və sığorta	395,8	5,6	235,5	3,4	-160,3	-40,5
Kənd təsərrüfatı	15,7	0,2	12,0	0,2	-3,7	-23,5
Digər	442,6	6,2	732,4	10,4	289,8	65,5

**Əlavə 4. 2016-cı il ərzində ölkə iqtisadiyyatının tikinti və digər sahələrində
muzdlarla işləyənlərin sistemləşdirilmiş təsviri (faizlə)²⁸**

²⁸ www.taxes.gov.az

III Fəslə əlavə.

Əlavə 5. 2014-2015-2016- ci illərin icra edilmiş, 2017-ci il üçün işə neft sektoru və qeyri-neft sektorunun üzərinə düşən vergi yükü miqdarının əyani təsviri (milyon manatla).²⁹

İllər	2014 icra	2015 icra	2016 icra	2017 proqnoz
ÜDM	58 182,0	54 380,0	59 987,7	61 419,6
Neft sektoru üzrə ÜDM	24 968,4	16 459,6	20 584,6	19 742,1
Qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM	33 213,6	37 920,4	39 403,1	41 677,5
Vergi daxilolmaları	7 113,6	7 118,2	7 015,6	7 510,0
Neft sektoru üzrə vergilər	2 807,1	2 089,8	1 610,1	1 840,0
Qeyri-neft sektoru üzrə vergilər	4 306,5	5 028,4	5 405,5	5 670,0
Dövlət Gömrük Komitəsinin gəlirləri	1 510,8	1 591,9	2 291,6	2 200,0
DSMF-nun gəlirləri (transfertlər çıxılmaqla)	1 870,0	1 950,2	1 972,2	2 125,0
Cəmi vergi və ödənişlər	10 494,4	10 660,3	11 279,4	11 835,0
Neft sektoru üzrə	2 807,1	2 089,8	1 610,1	1 840,0
Qeyri-neft sektoru üzrə	7 687,3	8 570,5	9 669,3	9 995,0
Vergi yükü (faizlə)	18,0	19,6	18,8	19,3
Neft sektoru üzrə	11,2	12,7	7,8	9,3
Qeyri-neft sektoru üzrə	23,1	22,6	24,5	24,0
Vergilər Nazirliyi üzrə vergi yükü (faizlə)	12,2	13,1	11,7	12,2
Neft sektoru üzrə	11,2	12,7	7,8	9,3
Qeyri-neft sektoru üzrə	13,0	13,3	13,7	13,6

²⁹ www.taxes.gov.az

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzinin
magistrı Məmmədova Rəfiqə Əsrəf qızının
“Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma xüsusiyyətləri”
mövzusunda magistr dissertasiyasının**

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Ölkəmizdə tikinti fəaliyyəti qədim bir tarixə malik olsa da, XIX əsrin axırlarından, daha dəqiq isə XX əsrin 30- cu illərindən sonrakı dövrdə o daha da sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Bəhs etdiyimiz dövrdə tikinti istehsalatının texnologiyası və təşkili sahəsində köklü dəyişikliklər baş vermiş, idarəetmə sahəsində yeni təşkilati və struktur formalar hazırlanmış və onun elmi metodları daha da inkişaf etdirilmişdir. 1930-cu illərin əvvəllərindən tikinti prosesində təsərrüfat üsulundan podrat üsuluna keçilmiş, tikinti istehsalatının təşkili zamanı isə axın üsulu istifadə edilməyə başlamışdır. Bundan sonra 50-ci illərin əvvəlində tikinti istehsalatının planlaşdırılması zamanı və onun idarə edilməsi müddətində şəbəkəli metod işlənib-hazırlanmış və tikintidə tətbiqinə başlanılmışdır. 60-70- ci illərdən etibarən isə tikintinin idarə edilməsi zamanı məqsədli proqram metodu tətbiq edilmişdir.

Tikinti (Əsaslı tikinti) - Maddi istehsal sahəsi olmaqla, tikintisi qurtarmış və istismara hazırlanmış istehsal müəssisələri, mühəndis qurğuları, sosial- məişət binaları və eləcə də ictimai və yaşayış binalarını özündə birləşdirir. Yəni qısacası bura istehsalat və qeyri- istehsalat fondları aid edilir.

Tikinti istehsalatı – Bir - biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən tikinti və quraşdırma işləri kompleksinin həyata keçirilməsi prosesidir. Bu prosesin nəticəsi isə istismara hazır hala gətirilmiş binalar, qurğular və onların hissələridir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların vergitutma xüsusiyyətləri qərb iqtisadçıları N.A.Adamov, N.A.Litneva, E.A. Poronina, L.V.Savina, V.A.Lukinov, A.A.Karpenko, S.S.Romanova, M. İ. Qizatullin və b., Azərbaycan iqtisadçı alimləri A.F.Musayev, M.X. Həsənlı, D. A. Bağırov, M. M.Sadıqov, Y.A. Kəlbıyev və digərləri tərəfindən tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı. Bu sahənin öyrənilməsi zamanı tədqiqat obyektı kimi Azərbaycan Respublikasının mövcud vergi sistemi və iqtisadiyyatın tikinti sektoru əsas götürülmüşdür.

İşin quruluşu. Hazırlanmış magistr dissertasiyası giriş hissədən, 3 fəsildən, nəticələrdən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Magistr dissertasiyası işinin birinci fəslı “Mənzil tikintisi təşkilatlarında vergitutmanın nəzəri əsasları “ adlanır. Bu fəsil 2 paraqrafdan ibarətdir. Birinci paraqraf ölkənin maliyyə resurslarının formalaşmasında vergilərin rolunun araşdırılmasına həsr olunmuşdur. İkinci paraqrafda isə tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların spesifik xüsusiyyətləri və onların vergitutmaya təsiri məsələləri araşdırılmışdır.

Magistr dissertasiyası işinin ikinci fəslı isə “Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma problemlərinin tədqiqi” adlanır. Bu fəsil 3 paraqrafdan ibarətdir. Fəslin birinci paraqrafında tikinti sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi zamanı istifadə olunan normativ- hüquqi baza, ikinci paraqrafda tikinti təşkilatlarında vergilərin hesablanması metodikası, üçüncü paraqrafda isə mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergitutma xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

Və nəhayət magistr dissertasiyası işinin üçüncü fəslı “Mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi yolları” adlandırılmışdır. Bu fəsil isə 2 paraqrafdan ibarətdir. Birinci paraqrafda vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi şəraitində mənzil tikintisi fəaliyyətinin vergiyə cəlb olunması məsələsinə toxunulmuşdur. İkinci paraqrafda isə tikinti təşkilatlarında vergi yükünün azaldılması istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi ölkənin təsərrüfat mexanizmini təmin edir, maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında iştirak edir, dövlətin mümkün ehtiyaclarını maliyyələşdirməyə imkan verir, büdcə kəsrində artımın baş verməsinin qarşısını alır və eləcə də, bazar iqtisadiyyatının bütün

tələblərini ödəyir. Hazırki dövrdə respublikamızda bazar iqtisadiyyatının tələblərinə əsaslanan vergi sisteminin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- ❖ Gəlirlərin büdcəyə tam və zamanında daxil olmasını təmin etmək, əks halda dövlətin iqtisadi-sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin mümkünsüz olması;
- ❖ əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi və formalaşdırılması xüsusiyyətləri də nəzərə alınmaqla istehsal və istehlakın həm xalq təsərrüfatı, həm də onun müxtəlif sahələri üzrə tənzimlənməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsi xeyli dərəcədə ölkə ərazisində həyata keçirilən vergi siyasətindən asılıdır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması və onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində aparılan çevik vergi siyasətidir. Bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, vergi siyasəti büdcə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla büdcənin gəlir hissəsinin formalaşdırılmasında iştirak edir və büdcənin xərc hissəsi nəzərə alınmadan həyata keçirilə bilməz.

Azərbaycan dövləti bu günkü büdcə siyasətini aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirir:

- ❖ sosial müdafiə siyasəti;
- ❖ istehsal sferasının inkişaf etdirilməsi siyasəti;
- ❖ maksimal vergi siyasəti.

Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti aşağıda qeyd olunanlara nail olunması məqsədilə həyata keçirilir:

- ❖ vergilərin növlərinin azaldılması;
- ❖ tətbiq olunan vergi dərəcələrinin aşağı salınması;
- ❖ vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi;
- ❖ əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

- ❖ vergi ödəyicilərinin hüquqlarının daha da genişləndirilməsi;
- ❖ vergidənyayınma hallarının qarşısının alınması məqsədilə səmərəli vergi nəzarətinin təşkil edilməsi;
- ❖ vergi idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- ❖ vergi təbliğatı, vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və s.

Tikinti sektorunda vergi tənzimlənməsi son dərəcə əhəmiyyətli bir məsələdir. Vergi və vergitutma sisteminin unikallığı milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində özünü əks etdirir. Deməli, vergitutma sisteminin köməkliyi ilə dövlət həm öz xərclərini ödəmiş olur, həm milli gəlirin bölüşdürülməsini həyata keçirmiş olur və həm də makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyatı tənzimləmiş olur. Ümumiyyətlə, tikinti sahəsində vergitutma iqtisadi fəaliyyəti stimullaşdırmaq və ya ona əks təsir göstərilməsi metodu ilə iqtisadi səmərəliliyi artırma bilər. Buna misal olaraq ölkə daxilində istehsal olunmuş məhsulları xarici rəqabətdən qorumaq məqsədilə xaricdən idxal olunan məhsullardan yüksək dərəcəli vergilərin tutulmasından bir vasitə kimi istifadə olunmasını göstərmək olar. Belə olan halda vergitutma mexanizmi resursların yerləşdirilməsinə təsir etmək məqsədi güdür. Tikinti sektorunda tətbiq olunan yüksək dərəcəli vergi rüsumları büdcəyə gəlir gətirmiş olmur, əksinə ölkə daxilində istehsalın inkişafının zəifləməsi ilə nəticələnir.

Tikinti sektorunda vergitutmanın əsas məqsədi istehsalın inkişaf etdirilməsi, stimullaşdırılmış vasitələrin gücləndirilməsi və istifadə resurslarının formalaşdırılmasında ibarətdir. Ümumiyyətlə, iqtisadi fəaliyyət sahələrini inkişaf etdirmək məqsədilə tikinti sektorunda vergitutma sisteminin hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi əsas məsələlərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə tikinti kompleksləri, vergi xidməti orqanları həm güclü informasiya şəbəkəsinə, həm də böyük təcrübəyə malikdirlər. Bununla yanaşı, vergi ödəyicilərinin də öz öhdəliklərini könüllü olaraq yerinə yetirmək mədəniyyəti və ənənələrinin formalaşması da iqtisadiyyatın inkişaf etməsində mühüm rola malikdir. Məhz bu baxımdan tikinti sektorunda vergitutma sisteminə ciddi şəkildə yanaşılmalı və vergi növlərinin büdcə gəlirlərinə təsir etmə faktı da nəzərə alınmalıdır. Tikinti sektorunda vergitutma sisteminin

qiymətləndirilməsində əsas göstərici vergi daxilomalarının məhsuldarlığıdır. Buna görə də şəxsi istifadəçilərin əlində toplanmış dövlətin iqtisadi resursları dövlət tənzimlənməsi sistemi vasitəsilə qorunmalıdır. Beynəlxalq Valyuta Fondunun əməkdaşları son dövrlərdə eyni inkişaf səviyyəsində olan ölkələr üçün vergi daxilomaları ilə ümumi daxili məhsulun nisbətinin uyğunluğunu müəyyən edə bilən metodologiya işləyib hazırlamışlar.

Hazırki dövrdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyat inkişaf etmə mərhələsindədir. Tikinti sahəsində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun dünya standartlarına uyğunlaşdırılması məqsədilə aşağıdakı tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi səmərəli nəticələr əldə edilməsinə səbəb ola bilər:

1. Tikinti komplekslərindən, tikinti təşkilatlarından tutulan vergilərin sayının azaldılması. Bunun səbəbi müəssisələrin və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə coxsaylı vergilərin tətbiq olunmasıdır. Bu isə təsərrüfat subyektlərinin və sahibkarların maliyyə vəziyyətini mürəkkəbləşdirir, vergi orqanlarının və maliyyə strukturlarının fəaliyyətində maneələrə səbəb olur;

2. Tikinti təşkilatlarında vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına görə tətbiq olunan vergi sanksiyalarını müəyyən dərəcədə zəiflətmək;

3. Tikinti kompleksində hesabat dövrü ərzində vergiqoymaya əlavə və dəyişikliklər edilməsini məhdudlaşdırmaq, vergi sisteminin sabitliyini təkmilləşdirmək;

4. Dövlət büdcəsinə daxil olan gəlirlərin tam və zamanında təmin edilməsi məqsədilə tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların vergi ödəmələrini operativ formada həyata keçirilə bilməsi üçün dövlət tərəfindən həvəsləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində Azərbaycan Respublikasında tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən firma və təşkilatlar, tikinti kompleksləri aşağıdakı vergiləri ödəməlidirlər:

1. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
2. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
3. Əlavə dəyər vergisi;
4. Aksizlər;
5. Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
6. Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
7. Yol vergisi;
8. Mədən vergisi;
9. Sadələşdirilmiş vergi.

Tikinti təşkilatlarının fəaliyyət istiqamətindən asılı olaraq, hesablanan və ödənilən vergilər barədə dəqiq məlumatlar alınmalı, bütün vergi öhdəliklərinin hesabatlarda tam əsk etdirilməsinə və hər bir vergi növü üzrə analitik uçotun aparılmasının düzgünlüyünə dair yəqinlik əldə edilməlidir. Ölkə ərazisində tətbiq edilən vergi sistemi dövlətin maliyyə ehtiyatlarına olan tələbatı ödəməklə yanaşı, vergi ödəyicilərinin də sahibkarlıq fəaliyyətinə olan marağını artırmalı və həmçinin onları daimi olaraq təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarının axtarışına sövq etməlidir. Təsərrüfat subyektlərinin üzərinə düşən vergi yükü dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin nəticəsi olmaqla vergi sisteminin keyfiyyət xarakteristikası hesab olunur.

Prinsipcə, respublikamızda vergi sistemi elə təşkil olunmuşdur ki, mülkiyyət formasından və inzibati-ərazi bölgüsündən asılı olmayaraq vergi ödəyicilərinə qarşı heç bir ayrıseçkiliyə yol verilməməkdədir. Lakin aparılmış təhlillər göstərir ki, əsas vergi yükü müəyyən, getdikcə də məhdudlaşan vergi ödəyiciləri dairəsinin payına düşür. Buna misal olaraq qida sektoru, tikinti sektoru, ticarət sektoru və nəqliyyat

sektorunda fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərini nümunə göstərmək olar. Bununla yanaşı, gizli iqtisadiyyat da vergilərin toplanması və orta vergi yükü göstəricisinin formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə öz mənfi təsirini göstərir. Elə bu səbəbdən də, respublika vergi sistemində vergi yükünün azaldılması problemi gizli biznesin də vergilərə cəlb olunması nəticəsində vergitutma bazasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyatda ödəmə böhranının aradan götürülməsi, maliyyə və vergi intizamının isə daha da möhkəmləndirilməsi ilə sıx əlaqədardır. Leqal iqtisadiyyatın və qanuna əməl edən vergi ödəyicilərinin normal fəaliyyət göstərə bilməsi üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması bu problemlərin həll olunmasından asılıdır. Respublikamızda mövcud olan vergi yükü bir sıra ölkələrlə müqayisə edildikdə Azərbaycanda bu göstəricinin ən aşağı hədlərdə olduğuna şahid olarıq. Bura həm keçmiş SSRİ məkanında yerləşmiş ölkələr, Şərqi Avropa ölkələri, eləcə də bir çox inkişaf etmiş ölkələr aiddir. Məsuliyyətlə demək olar ki, artıq Azərbaycanda vergi yükünün azaldılması istiqamətində kardinal və radikal addımın atılmasına ehtiyac duyulmur.

Bütün bunlardan başqa, ölkədə vergi mədəniyyətinin insanlarda formalaşdırılması vergi siyasətinin mühüm bir hissəsi olmalıdır ki, bu barədə ölkəmizdə mühüm addımlar atılmaqdadır.